Pat. Gen.
XXI
290

J. K.,
Orde Oost.

295.800

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL R.I.
Tanggal : 29-7-2010
Nomor Induk : 10835/PW-Museum/10
BIB - ID : 0010-41101360
ITEM - ID : 0310171403
Asal : Museum Pusat

PERPUSTAKAAN NASIONAL

XX-210

ONZE OOST.

ON

POPU

XXI,210

ONZE OOST,

POPULAIR BESCHREVEN

DOOR

J. K.

UTRECHT,
J. G. BROESE.
1860.

BAT. GENOOTSCHAP VAN K.EN W.

Toen ik word
van onze bezittin
ren, en voorbijg
gekomen, dat er
kenden al heel
niet van sideren
dagelijkse werken g
hoogte zou kunnen
lang, maar wenste
ik een boekske zam
genoeg is, om den
onze kolonien te d
zelfs geene moeder
eens weten wil, wa
zakelijk genoeg om
uitwijdende om leesl

VOORBERIGT.

Toen ik werd uitgenoodigd eene populaire beschrijving van onze bezittingen in Nederlandsch Oost-Indië te leveren, en rondkijkende werkelijk tot de overtuiging was gekomen, dat er ten behoeve van de derwaarts vertrekkenden al heel schraal gezorgd was, dewijl men toch niet van iedereen kan vergen, dat hij uit een dozijn degelijke werken gaat putten, wat hem eenigermate op de hoogte zou kunnen stellen, — toen bedacht ik mij niet lang, maar meende een nuttigen arbeid te verrigten, indien ik een boekske zamenstelde, dat, zoo ik hoop, uitgebreid genoeg is, om den vertrekkenden een duidelijken blik op onze koloniën te doen werpen, en tevens kort genoeg, om zelfs geene moeder af te schrikken, wanneer zij toch ook eens weten wil, waar haar geliefd kind het leven slijt; zakelijk genoeg om leerzaam te wezen, hier en daar genoeg uitweidende om leesbaar te blijven.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Intusschen moet ik bekennen, dat ik nooit die verre reis deed; men vergeve mij dus onnaauwkeurigheden; deskundigen bragten velerlei verbeteringen in mijn werk, hun wordt daarvoor hartelijk dank gezegd. Daar evenwel toch niemand overal is geweest, troostte zulks mij nog al in mijn gemis van plaatselijke kennis; elk beschrijver zou zijne toevlugt tot boeken hebben moeten nemen, en even als ik bespeurd hebben, dat niet allen de zaken juist mededeelen.

Overtuigd als ik ben, dat mijne beschrijving door menige onwillekeurige dwaling ontsierd wordt, blijft mij niets over dan op eene toegevende beoordeeling te hopen.

A. December 1859. J. K.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

NEDERLANDSCH OOST-INDIE.

ALGEMEEN OVERZIGT.

Onze Oost is het puikje aller koloniën, beweren allen, die in dit opzigt eenig gevoelen uitbragten, — en die lofredenaars zijn vrij talrijk, al is het niet ieder reiziger, die den Oceaan doorkliefde, gegeven een vergelijkend oordeel te kunnen uitspreken. Wij zullen zoo vrij wezen, den inhoud van dit boekske uitsluitend zaâm te stellen uit de gegevens van zaakkundige ooggetuigen, die door een eenigzins langdurig verblijf in staat zijn, als bevoegde raadgevers of beschrijvers op te treden en plaatsen reeds dadelijk op den voorgrond, dat er dan toch nog zoo veel keuze aanwezig is, dat het schiften van kaf en koren op zich zelf bereids vrij wat moeite zal kosten.

Wanneer wij die bezittingen met het moederland vergelijken, dat nog geen 600 vierkante geographische mijlen groot is en kwalijk $3^1/_2$ millioen inwoners bevat, staan wij verbaasd over de grootte en de talrijke bevolking; over eene uitgestrektheid van bijna 14 breedte-graden en ongeveer 45 lengte-graden, liggen onze koloniën verspreid (*) en beslaan bijna 29000 vierkante geographische mijlen,

(*) Tusschen 3° Noorder Breedte en 11° Z. Br., en van 96° tot 141° Ooster Lengte naar den meridiaan over Greenwich. Dus grootendeels ten zuiden van de linie, tusschen *Azië* en *Nieuw-Holland*.

ieder van 5487 bunders, met eene bevolking van bijna 20,000,000 inwoners. Wij hebben dus duchtige reistogten, wandelingen en sprongen te maken, willen wij overal een kijkje nemen; maar al doen wij het ter loops, wij zullen trachten een fermen, vasten blik in 't rond te slaan.

Hoe groot de ruimte ook moge wezen, vindt men, door de nabijheid van de evennachtslijn, niet alleen overal de etmalen in twee vrij gelijke helften verdeeld, daar de dag bijna het geheele jaar door, van 's morgens 6 tot 's avonds 6 uur duurt en voor den invallenden nacht, na aftrek der schemering, ongeveer 10 uren overblijft, maar daardoor is — met name aan de lage kusten — het klimaat bijna overal vrij gelijkmatig; eene vochtige warmte, die voor het geheele jaar gemiddeld tusschen 70° en 90° Fahrenheit blijft en veel minder groot is, dan men zoo nabij en onder de linie zou veronderstellen, als merkelijk bekoeld wordende door de des nachts bijna het geheele jaar door, van de hooge gebergten dalende landwinden, voortdurend afgewisseld door de een paar uren na zonsopgang invallende zeewinden, en tevens door de menigvuldige stroomende wateren. De gemiddelde thermometerstand is te *Batavia* en *Soerabaja* 's morgens en 's avonds gewoonlijk 70 à 74°, 's middags 84 à 86°; te *Samarang* 's morgens 80°, 's middags 85 à 88°, 's avonds nog 83 à 84°; te *Padang* op Sumatra 's morgens tegen zonsopgang 72 à 73°, 's namiddags gemiddeld 82 à 86°. In de zeeplaatsen, gebeurt het echter meermalen, dat bij bijzonder warm weder de thermometer tot 90°, ja zelfs tot 95° stijgt. Aan de drassige monden van sommige rivieren, aan vele vlakke (vooral bebouwde) kuststreken, is de luchtgesteldheid ongunstig voor den Europeaan, maar toch vindt men

nergens het doodend klimaat van vele *West-Indische* streken of van de *Afrikaansche Goudkust*, en het bewaren der onschatbare gezondheid hangt grootendeels van meerdere of mindere voorzigtigheid af.

Afwisselende moessons, welke bij de kentering dikwerf worden begeleid door stormen en onweders, soms door plotselinge stilten, deelen het jaar in een droog en nat saizoen; het eerste, de goede moesson geheeten, heerscht op *Java* — en met geringe wijzigingen overal elders in al onze bezittingen in *Oost-Indië*, behalve in de *Molukko's*, alwaar eene omgekeerde verhouding plaats grijpt — van half April tot half November, men heeft dan onafgebroken Oostelijke winden; de kwade moesson is het natte jaargetijde, dat in de overige maanden met voortdurende Westelijke winden heerscht. Dit alles betreft de meest bewoonde en aangebouwde kuststreken; komt men hooger op in de bergen, dan ondervindt het klimaat verbazende wijzigingen: de lucht wordt koeler en gezonder, drooger en opwekkender, de invloed der moessons minder merkbaar, hier en daar heerscht duurzame lente, de Europeaan moet soms wel eens des nachts in de handen wrijven van koude, maar herkent met vreugde de hem van jongs-af bekende boomen en planten en is verrukt over het heerlijk weder, de frissche, versterkende, dikwerf welriekende berglucht, want neven die planten uit een gematigd klimaat, komen ook kostelijke tropische (d. z. keerkrings-) gewassen voor. Tusschen 3000 tot 6000 voet hoogte, is over het algemeen het klimaat over dag het heerlijkst; komt men hooger, dan wordt de koude reeds zeer gevoelig en 's nachts is men verpligt te stoken, doch de bewoonde streken blijven beneden die hoogte.

De elders verschroeijende, in dit eilandrijk uitsluitend verwarmende zon roept eenen krachtigen, heerlijken wasdom in het leven, nu zij daarin wordt geholpen door de weldadige regens van het natte jaargetijde; in hoeveelheden, welke ons Europeanen ongelooflijk, althans onbegrijpelijk voorkomen, vallen de regenbuijen alsdan dagelijks, vooral 's namiddags, gedurende eenige uren op den vruchtbaren bodem. Die vruchtbaarheid wordt, zoo niet in het leven geroepen, dan toch bevorderd, doordien de regenbuijen in het hooge gebergte het geheele jaar door in aanzienlijke hoeveelheid nedervallen, terwijl ook in de vlakten en aan de stranden gedurende het drooge saizoen, eene enkele regenbui van tijd tot tijd den bodem drenkt; andere keerkringslanden schijnen meer aan aanhoudende regen of droogte blootgesteld en daardoor minder vruchtbaar te zijn. Dat die bodem vruchtbaar is, zal wel geen betoog behoeven, wanneer men slechts eenigermate bekend is met de kostelijke voortbrengselen van het plantenrijk: koffij, suiker, rijst, tabak, indigo, specerijën, thee en eene menigte andere handelsgewassen; geurige, verfrischende vruchten, met name ananassen, mangoestans en watermeloenen rijpen bijna op alle plaatsen van den archipel; de kuststreken zijn bezaaid met kokospalmen, vele berghellingen en binnenlanden met digte wouden, waarin de tiek- of djatiboom, welke het eikenhout in deugdzaamheid overtreft, eene hoofdrol speelt. Die vruchtbaarheid is voor *Java* bijna spreekwoordelijk, de verweerende vulkanische bodem, wordt in dit opzigt door geen anderen overtroffen; maar opmerkelijk is het vooral, dat bijna zonder uitzondering op alle eilanden, zoowel de vlakke stranden als de hoogere binnenlanden, den rijksten plan-

tengroei dragen. De vulkanische gesteldheid van den grond is echter mede oorzaak dat het hoofd-eiland *Java* zeer arm schijnt aan mineralen, zoodat men er tot nog toe geene belangrijke sporen van heeft gevonden, al voeren enkele rivieren, even als op *Sumatra*, gouddeeltjes met zich; doch op vele buitenbezittingen wordt dit vergoed, onder anderen zijn *Banka* en *Billiton* rijk aan tin, Westelijk *Borneo* levert vrij veel goud op, en vooral in de Zuidelijke deelen van dat uitgebreide eiland worden bereids veel steenkolen gewonnen.

Evenmin als van de planten kunnen wij eene volledige lijst der dieren leveren, het bestek verbiedt zulks; doch om het karakter van het land te leeren kennen, noemen wij de tijgers (*), luipaarden, tijgerkatten en jakhalzen in menigte aanwezig op alle grootere eilanden even als de rhinoceros en de kaaiman; op *Sumatra* bovendien olifanten. De bosschen wemelen bijna overal van de te overvloedig aanwezige wilde varkens, van herten, allerlei apen en prachtige vogels, terwijl hier en daar de bintang of wilde koe voorkomt. Buffels zijn van de huisdieren het talrijkst vertegenwoordigd, doch men houdt er ook vrij wat koeijen en geiten, vooral op *Java*, terwijl schapen er schaarsch zijn; paarden komen er in voldoend aantal voor, maar zijn klein van stuk; over het algemeen neemt de veestapel sterk toe. Bonte varkens van klein ras worden in menigte, hoofdzakelijk door de Chinezen aangefokt, en tam gevogelte, met name hoenders en eenden, is zeer talrijk en overal aanwezig. Voegen wij hierbij dat zee- en riviervisch in groote verscheidenheid wordt gevonden, dat slangen, hagedissen en schildpadden, vlinders en andere

(*) In 1852 werden er 700 stuks op Java gedood.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

insekten, vooral mieren, kakkerlakken (eene soort van tor) en muskieten (kleine muggen), ruim vertegenwoordigd zijn, doch niet in die mate, dat de bewoner er al te veel last van heeft, dan is men er ongeveer op gewapend wat men alzoo in de Oost te wachten heeft.

Onze bezittingen liggen verspreid op de vier Groote Soenda-eilanden: *Java*, *Sumatra*, *Borneo* en *Celebes*, en op een zeer groot aantal kleinere eilanden, waaronder in de eerste plaats *Banka*, *Billiton*, *Timor* en vooral de *Molukken* dienen genoemd te worden. Afstand en oppervlakte wordt gemeenlijk berekend bij *palen* van bijna 20 minuten gaans, en *vierkante palen* van ruim 227 bunder ieder; de gewone handelsmaten en gewigten zijn *pikols*, van ongeveer 125 Amsterdamsche ponden (= ½ Ned. pond), de pikol is verdeeld in *katties* van ongeveer 1¼ A. pond. *Schuitjes* tin wegen juist een halven pikol. Behalve de Chinezen, die alleen betaald willen worden met Spaansche *dollars* à *f* 2,55, althans op Banka en elders, alwaar zij in dienst van Gouvernement of particuliere ondernemers zijn, rekent iedereen naar de nieuw ingevoerde zilveren Oost-Indische *guldens*, elk van 100 koperen *centen*, even als bij ons te lande, doch niet alleen eenigzins anders gemunt, maar ook van een iets geringer gehalte, ten einde den uitvoer en de versmelting te beteugelen.

Bevolking.

De Vorsten, Opperhoofden en Oudsten waren steeds huiverig om het ware getal onderhoorigen op te geven, men kan dus zeker wezen dat de bekende cijfers niet overdreven zijn; toch telt *Java* volgens die opgaven veel meer inwoners op gelijke oppervlakte gronds, dan zulks in *Frankrijk*

het geval is; op iedere vierkante mijl wonen evenveel menschen als in ons *Gelderland;* op de andere groote eilanden is die bevolking bij lange na zoo digt niet; voor zoo veel men weet is *Borneo* en het gedeelte van *Nieuw-Guinea*, dat tot onze bezittingen wordt gerekend, het schraalst bewoond, doch over het geheel genomen leven er op elke vierk. mijl onzer Oost-Indische koloniën, toch nog meer personen, dan bijvoorbeeld in *Europeesch-Rusland* op dezelfde oppervlakte. De bevolking is te onderscheiden in:

Maleijers, een geel-bruin, sluikharig, goed gevormd menschensoort; hoofdzakelijk te huis behoorende op Sumatra en het westelijk gedeelte van Java (de Soenda-distrikten), doch op bijna al de overige eilanden verspreid; meestal aan de kusten gevestigd als zeevarenden, handeldrijvenden en zeeroovers. Het zijn dweepzieke Mohammedanen.

Javanen. Deze zijn iets tengerder, minder stoutmoedig, meestal landbouwende. Ook zij zijn aanhangers van den Islam, ofschoon deze godsdienst hun met geweld is opgedrongen en de meeste zeer weinig weten van de grondregelen hunner leer; zacht en stil van aard en niet verstoken van eenige beschaving, zijn zij in den regel gemakkelijk te besturen, en onder goede aanvoering onze beste soldaten.

Celebezen, waaronder vooral de Makassaren en Boeginezen zijn te noemen: de eersten zijn goede kustvisschers, rusteloos en dapper, verdacht van verraderlijkheid jegens een zwakken vijand; de anderen zijn flink gevormde lieden, dapper, doch bij uitstek wraakgierig en moorddadig; zij hebben zich over vele Westelijke eilanden verspreid, en worden in onze dienst ook getrouwe soldaten, mits men ze streng doch regtvaardig behandelt. Op Noordelijk Celebes vindt het Christendom de meeste aanhan-

gers; doch over het algemeen heeft het de bewoners niet beter gemaakt, want nevens de oude gebreken, hebben zich luiheid en opgeblazenheid ontwikkeld.

Molukkers, meestal trage lieden, doch goede zeevaarders, krijgshaftig van aard, koppesnellers (*) even als de Borneoten, die den overgang tusschen het Maleische en donkerbruine ras schijnen te vormen, wild, woest, vooral in de binnenlanden zeer onbeschaafd; de hoofdstam op Borneo is die der Dajakkers.

In de binnenlanden van Celebes en de meer oostelijke eilanden leven de donkerbruine Alfoeren, onbeschaafde doch niet zeer ruwe volken, die bepaaldelijk zijn te onderscheiden van de Papoea's op en nabij Nieuw-Guinea, een leelijk, verraderlijk negerras, dat niet zelden menschenvleesch eet, even als de Batta's op Sumatra. Deze laatsten, slechts gedeeltelijk onderworpen of tot bondgenooten gemaakt, en soms als hulptroepen gebruikt, werden bijzonder goed en trouw bevonden, terwijl men van hunnen menschenetlust niets te vreezen had; dit geschiedt dan ook minder uit gebrek aan voedsel, dan wel om de volkomen overtuiging te verkrijgen, dat hun vijand vernietigd is; een Europeaan kan trouwens vrijelijk bij hen verkeeren, indien zij diens politieke inzigten maar niet wantrouwen, of hunne onafhankelijkheid bedreigd wanen; zendelingen komen hun

(*) Het ware koppesnellen bestaat in het onverhoeds overvallen van elken vreemdeling, dien het hoofd afhouwen, en den schedel als blijk van dapperheid in hunne hut ophangen, nadat zij er de hersens bij wijze van krijgsmansmaal in hebben gestoofd en opgegeten; de Molukkers doen het alleen hunnen vijand wanneer zij in oorlog zijn. Het Gouvernement gebruikt deze Molukkers wel eens als hulptroepen.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

veelal verdacht voor en loopen derhalve groot gevaar; voor het overige hebben zij nog grooter haat tegen de Mohammedanen, omdat de Maleijers, hunne onderdrukkers, dier godsdienst zijn toegedaan, en zullen tegen dezen altijd den Europeaan bijstaan. — Tot hiertoe spraken wij van de inboorlingen van den archipel, nevens deze vestigden zich ook:

Arabieren, meestal handeldrijvend tusschen de havens onzer bezittingen en de Zuid-Aziatische zeehavens, zeldzaam zeerooverij plegende, steeds in aanzien bij de inlandsche bevolking, zoo zelfs dat sommige zich tot inlandsche Vorsten wisten op te werpen (*).

Chinezen, veel aanzienlijker in getal, vlijtig en sober van aard; zij zijn kooplieden, schippers, handwerkers, fabrikanten, pachters, landbouwers, en vooral in de buitenbezittingen mijnwerkers; ten getale van wel 200,000 over den geheelen archipel verspreid, weten zij zich meermalen groote rijkdommen te verwerven.

Europeanen en hunne afstammelingen, de beheerschers, niettegenstaande hun aantal naauwelijk 20,000 beloopt.

Voedsel, kleeding.

In korte trekken zou men kunnen zeggen, dat de inboorlingen rijst eten, de Europeanen rijst en kippen, de Chinezen allerlei geregten, die wij veelal niet zouden lusten. Geen mensch is soberder dan de bevolking dezer eilanden; rijst, welke in verbazende hoeveelheden wordt aangeplant, is werkelijk bijna hun eenig voedsel, gekruid met wat peper en afgewisseld met eenige smakelooze

(*) Onder anderen te *Pontianak* op Borneo.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

groenten, gedroogden visch of een stukje gedroogd buffelvleesch en eene of andere vrucht; water is uitsluitend hun drank. Geheel anders is het met den Chinees gesteld: deze kan ook sober wezen, maar blijft dit niet, wanneer hij geld genoeg heeft om zijne geliefkoosde zware en vette geregten te betalen; wij zeiden reeds dat hij vooral de smakelijke varkens aanfokt, maar het zou ons te ver van den weg voeren, indien wij volledig beschreven wat een Chinees al nuttigt; dus vermelden wij alleen, dat hij over het algemeen veel werk maakt van zijn diner, en de Europeaan soms zelfs zeer smakelijk bij hem kan eten, al kan deze zich moeijelijk vereenigen met het telkens drinken van een teugje tjoe of slappen sterken drank, ten einde het vet beter zal verteren. De Europeaan tracht zijn tafel in te rigten zoo als hij dit gewoon was in zijn vaderland, en in zeker opzigt gelukt zulks ook in de havensteden en garnizoensplaatsen; doch eenmaal van daar verwijderd, is gevogelte en jagtwild schering en inslag, weshalve ieder Europeaan met wellust aan eene flinke ossenlende of kalfsschijf denkt, al komt hij kersversch van een smakelijk inlandsch ontbijt, bestaande uit kerrie met kip, gezouten eendeneijeren en rijst, benevens verscheidene vruchten als toespijzen. Wijn, tegenwoordig ook veel bier en, zonderling genoeg in het heete klimaat, dikwerf grog van jenever of anderen sterken drank, zijn vooral in gebruik.

Katoen is de gewone stof waaruit de inboorling zijne kleeding vervaardigt, en de aankomende vreemdeling kan wel niet beter doen, dan zich daarnaar te schikken; hij zal er zich zeker wel bij bevinden, althans indien hij moet verblijf houden in de warme kustplaatsen. Linnen is in deze heete oorden minder verkieslijk, ook niet voor onder-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

goed. Het spreekt van zelf, dat de gewone kleeding der inlanders zich door eenvoud kenmerkt; bij feestelijke gelegenheden komt hunne pronkzucht echter duidelijk voor den dag; veelkleurigheid behoort dan tot de grootste weelde. De Europeaan is verstandig genoeg geweest om in zeker opzigt de inlanders in eenvoudigheid van kleeding te volgen; broek, frak, hemd, alles is van katoen, maar fijn en hagelwit, en wordt alleen voor geheel Europesche kleeding verwisseld, wanneer men zich op bezoek begeeft. Zelfs de vrouw vergenoegt zich het grootste gedeelte van den dag met een luchtig negligé. — Ook de woningen der inboorlingen zijn hoogst eenvoudig; hetzij men de voorsteden der grootere zeehavens of de onder liefelijke boschjes verscholen dorpen doorwandelt, overal ziet men — ter wederzijde van de regte, breede, zindelijke straten — hutten van bamboesriet met palmbladen gedekt; nooit liggen de woningen afgezonderd of verspreid. De meestal daarvan afgezonderde Chinesche wijken en kampen zijn veel minder aangenaam voor het oog, daar zij, ofschoon grootendeels steenen of althans houten gebouwen bevattende, gewoonlijk morsig, onregelmatig zijn en daardoor een onbehagelijk voorkomen hebben. De woningen der Europeanen zijn bijna zonder uitzondering luchtig, ruim, met overdekte galerijën te midden van een tuintje gelegen; in de eerste eeuwen was men kortzigtig genoeg in dat hecte klimaat de oud-Hollandsche bouworde in te voeren. — Het huisraad der inboorlingen is mede niet talrijk, en bepaalt zich tot de hoog noodige koperen of houten bakken, porceleinen of aarden schotels, het bed bestaat uit eene dunne matras, waarop eene fraaije mat wordt gespreid; de luxe van het bed bestaat uit een aantal met katoen stijf gevulde kussens, en fraaije gordijnen

van wit neteldoek. De armer Javaan gebruikt niets dan een matje en een lederen hoofdkussen; en de inlandsche soldaat heeft bij ondervinding geene andere slaapfournituren noodig op de houten of bamboezen brits. Stoelen gebruiken de inlanders zelden, eetlepels of vorken nimmer; over het algemeen speelt bamboes eene groote rol in hunne huishouding; zelfs de rijst wordt soms in een uitgehold dik bamboesriet gekookt, hoezeer dit gewoonlijk geschied in een bijna in elke Javaansche huishouding aanwezigen rijstketel van koper en van zeer eigenaardigen vorm.

Ofschoon de Koran het gebruik van varkensvleesch en bedwelmende dranken verbiedt, en de Mohammedaansche bevolking zich nog al streng daaraan houdt, is bij velen het verderfelijk opium-schuiven in gebruik, niettegenstaande het misbruik door verachting wordt gestraft; het kaauwen van betel, tabak of areka-noten is algemeen, en de tanden zijn dan ook meestal behoorlijk zwart, — eene der hoofdvereischten voor eene vrouw, die aanspraak wil maken op schoonheid.

Zeden, vermaken.

Groot is het onderscheid in zeden en gebruiken; terwijl op Sumatra en elders bijna algemeen veelwijverij heerscht, is deze op Java bij de mindere standen volstrekt niet in gebruik; de vrouwen van dit laatste eiland onderscheiden zich echter van de meeste andere eilandbewoonsters, door hare vrijwillige neiging om met de aankomende vreemdelingen zamen te wonen; zij dienen hunne blanke of minder blanke heeren meestal met onbesproken trouw, volgen hem des noods overal als waren zij met hem gehuwd en zijn vrij zorgvuldig in het opkweeken hunner kinderen.

Het hoofdgebrek dezer dames is nukkigheid, gepaard aan norschheid jegens hare onderhoorigen en eene dikwerf onberedeneerde speelzucht.

De onwettige zamenleving van Europeanen met zulke Javaansche vrouwen of meisjes wordt wel niet goedgekeurd, maar ligtelijk vergeven, omdat er zeer zeker gebrek aan blanke of beschaafde vrouwen is en niet ieder de middelen heeft een geregeld huishouden op goeden voet te onderhouden (want dat kost in de Oost nog vrij wat meer dan hier te lande); terwijl die Javaansche meisjes het geheele bestuur van eene eenvoudige huishouding op zich nemen en gemeenlijk niet te traag zijn, om ook eenig dienstbodenwerk te verrigten, al is reinheid juist niet hare grootste deugd.

Moge in onze Oost dus ook al geen bepaald zedenbederf heerschen, over het algemeen schijnt men het er niet zoo naauw te nemen als in een volkomen beschaafd land: bijna overal toch is eene dergelijke zamenleving in zwang, en inboorling zoowel als Europeaan ziet het aan en gedoogt het. Gelukkig dat wij kunnen melden, dat het familie-leven der beschaafde blanken over het algemeen onberispelijk is.

Dat men in een Oostersch land bij vertoon van eenige weelde, onmiddellijk in eenen grooten dienstboden-stoet moet vervallen, spreekt wel van zelf; de ongehuwde bepaalt zich meestal tot eene enkele vrouwelijke bediende als huishoudster — gelijk wij pas beschreven, of soms neemt hij ook wel eene oudere, dikwerf Chinesche matrone — maar hij dient meerdere jongens te houden, onder anderen den zoogenaamden lijfjongen, den koetsier, die weder een ondergeschikte noodig heeft, enz.

Hoe de inboorlingen met veel staatsie trouwen en be-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

graven, ligt niet in ons bestek om te beschrijven; alleen zij vermeld, dat hunne grootste uitspanning bestaat in het beschouwen der dansen, welke soms door mannen, meestal door danseressen van beroep, met veel bevalligheid en met welvoegelijkheid worden uitgevoerd; ook in muziek vinden zij smaak, doch de talrijke instrumenten zijn zeldzaam welluidend. Tooneelvoorstellingen behooren mede tot hunne liefhebberij, even als goochel- of tooverkunsten, waarin zij het ver gebragt hebben. Jagt en dierengevechten zijn verlustigingen van den rijken Javaan, die ook gaarne schaakt en danst; rijk en arm is verzot op de hanengevechten, die steeds tal van belangstellende toeschouwers trekken en dikwerf aanleiding geven tot groote weddingschappen. De vrouwen zijn zoo belust op spel, dat menigeen, marktwaarts gaande, haar tijd verspeelt met de eene of andere vriendin.

Markten of bazars.

Welk Indisch plaatsje heeft geen bazar? — Zij zijn zoozeer een kenmerk der Oostersche landstreken, dat wij niet beter kunnen doen, dan volgens den heer van Doren (*) eene beschrijving te geven van zulk eene beurs der Javaansche vrouwen, en wel van eenen zeer bekenden, den bazar *Snin* te Weltevreden bij Batavia, zonder alle voortbrengselen van akkerbouw of vlijt volledig op te sommen, daar die lijst eenige bladzijden zou vullen. Vooraf dient vermeld te worden, dat de in het binnenland wonende Javaan, met pak en zak, met vrouw en kind, bij het krieken van den dag bereids op marsch gaat naar een der bazars. De huisvader draagt steeds den zwaarsten last en

(*) Voorkomende in de Globe, 15de Deel, 2de Stuk.

gaat altijd achter de vrouw, opdat deze niet harder zal behoeven te stappen, dan zij wil; want, ofschoon zij de kleinste korf draagt, is zij dikwerf nog beladen met een kleinen zuigeling, die, in een doek, op den rug wordt medegevoerd. De voornaamste uitstallingsplaats is eene groote loods met bladerdak, op houten stijlen rustend, alwaar vele kleine handelaren eene vaste plaats in pacht hebben. In de nabijheid dier loods vindt men eene menigte Chinesche winkels en uitstallingen. Elk bovenlander spoedt zich nu, om bij zijne aankomst, na zijne *tikar* of mat op den grond te hebben uitgespreid, zijne waar daarop uit te stallen. Ginds ziet men rondzwervende gaarkoks en limonadeventers, die inlandsche spijzen, als: *sesaté* (kleine stukjes versch, sterk gekruid vleesch), *dingding* (gedroogd buffelvleesch, aan een bamboesje gestoken en geroosterd), rijst enz., op een stuk pisangblad, en suikerwater, in kleine Chinesche kopjes, verkoopen. Wat verder zit een kris-verkooper, die tevens de houten scheden van den kris op zeer eenvoudige wijze met rood lak vernist. In een der *warongs* of Chinesche winkeltjes ziet men eene niet onaardige Javaansche deern, die een jongen losbol een stuk *teboe* of geschild suikerriet aanbiedt: een wenk, die de strekking heeft hem tot een *tête à tête* in de eene of andere Chinesche hut uit te lokken. Verscheidene andere geriefelijke nymphen, met een dergelijk stuk teboe in de hand, zwerven rondom de markt, om door dit middel verliefde jonge Javanen, of wel pas van eene zeereis komende matrozen, in een amfioenkit te krijgen, en hun aldaar tot den laatsten duit af te zetten. Eindelijk een rondzwervende Chinesche barbier, met de schel in de hand, om zijne klanten te waarschuwen, en voorzien van

PERPUSTAKAAN NASIONAL

tabouret, scheerbekken, servet en komfoor, om het water warm te houden; zij scheren en reinigen de ooren der begunstigers voor 5 centen. Deze drukte duurt den ganschen dag, en des avonds levert de bazar een nieuw schouwspel op. Aan een der uiteinden hoort men het geluid van de *gawalan manggang*, door de Javanen kikvorschenmuziek genaamd, waarop een paar meisjes (*ronggings*), fantastisch uitgedost, met welriekende bloemen in het haar en met gouden en zilveren versiersels getooid, dansen; die dansen vinden veel ingang bij den inboorling door de langzame, doch verleidelijke bewegingen, vergezeld van volksliederen.

Meestal vindt men in de nabijheid der bazars de verderfelijke opiumkitten, waar menig zuur verdiend stuk geld, ten nadeele van vrouw en kind, wordt ten offer gebragt en wraak en moord hun oorsprong vinden. Was de werkelijkheid dezer smerige holen des verderfs, alwaar de grootste onzedelijkheid gepaard gaat met de walgelijkste onreinheid en de beklagenswaardigste zinsverbijstering, waarin alleen een onbeschaafd Oosterling of een verdierlijkt Europeaan genoegen kan scheppen, — was die werkelijkheid niet zoo afkeerwekkend, dan zouden wij er hier eene beschrijving van mededeelen; thans bepalen wij ons tot de vermelding, dat de wéldenkende Javaan van den bezoeker dier amfioenkitten zegt: »*hij verteert geen opium, maar de opium verteert hem.*"

Als van zelven brengen die bazars ons tot eene vlugtige vermelding der *militaire kantines*. Het is namelijk voor de onderofficieren en soldaten in Nederlandsch-Indië moeijelijk, zoo niet onmogelijk, eene restauratie of een koffijhuis te bezoeken, omdat die er bijna niet zijn en zij er toch niet persoonlijk vrij zouden wezen in bijzijn hunner

chefs, zoodat alleen zeer onaanzienlijke Chinesche kroegen voor hen zouden geopend staan. Het is echter verboden dergelijke vuile en verdachte plaatsen te bezoeken; de overtreder wordt er zelfs somwijlen streng voor gestraft, en ten einde nu den militair een betamelijk en doelmatig genoegen te verschaffen, zijn er militaire koffijhuizen, kantines, ingerigt. In ieder eenigzins talrijk garnizoen vindt men een, twee of drie zulke inrigtingen. Voor de eerste inrigting, meubilering en opbouw der lokalen wordt door de regering het geld voorgeschoten, dat naderhand uit de baten wordt terugbetaald. De kantine-houder wordt door den Plaats-kommandant gekozen, meestal uit de gehuwde onderofficieren; behalve eene maandelijksche belooning, heeft hij ook voordeelen op het voor eigen rekening verschaffen van kleine eetwaren of versnaperingen; wijn, bier en sterke drank moet hij zonder eenig voordeel verkoopen. Met het bestuur der opbrengsten en den inkoop der dranken zijn, onder onmiddelijk toezigt van den militairen kommandant, twee officieren-kommissarissen belast, die echter als administrateurs door twee militairen van minderen rang worden bijgestaan. De inrigting dezer tapperijën hangt grootendeels van het kantine-fonds af; sommige zijn zeer sierlijk en bij alle zijn afzonderlijke vertrekken voor onderofficieren en soldaten. Biljart en kegelbaan komen dikwijls voor, domino-spelen, speelkaarten en damborden overal; tevens wordt voor eene kleine verzameling boeken en de Javasche courant gezorgd, zoodat er ruimschoots gelegenheid is om zich een paar uren te vermaken, en alleen misbruiken in staat zijn deze doeltreffende inrigtingen te bederven. Alleen in die te Weltevreden en in de vesting Willem I wordt koffij en thee geschonken, weshalve zij — niettegenstaande altijd

een onderofficier of korporaal als planton aanwezig is en aan niemand, die blijkbaar kenmerken van dronkenschap draagt, mag getapt worden — wel eens aanleiding tot drinkgelagen geven, eensdeels omdat de militairen wel om de vertering, doch niet om geld mogen spelen, ten anderen omdat sterke drank het gereedst te verkrijgen is, dewijl wijn en bier alleen in flesschen wordt verkocht; eene flesch bier kost hier 50 à 60 centen, en een gewoon soldaat beurt iedere vijf dagen slechts eenen gulden; velen hebben echter meer door verhoogde soldij en voor de meesten kon dat bedrag ook grooter wezen, maar de regering heeft het dus bepaald, ook in garnizoenen alwaar de dagelijksche menage goedkooper dan elders is, om den militair dan van tijd tot tijd versnaperingen te doen toekomen; zoo verklaarde een geacht hoofd-officier, dat zijne militairen te Padang dagelijks $^4/_5$ pond vleesch kregen en nu en dan kippen, eijeren, worst of iets dergelijks.

Indisch Bestuur.

Op *Java* is de zetel van het centraal bestuur gevestigd. De Gouverneur-Generaal vertegenwoordigt den Koning en is met de oppermagt over geheel Oost-Indië bekleed; hij woont doorgaans te *Buitenzorg*, ofschoon *Batavia* zijne eigenlijke residentie is, alwaar zijn hôtel gelegen is op Rijswijk nabij Weltevreden, terwijl de bureaux gevestigd zijn in het paleis op het Waterloo-plein te Weltevreden, op een uur afstand van de hoofdstad Batavia. — Een uit een Voorzitter, 4 Leden en een Secretaris bestaande Raad van Indië staat hem bij in zijne gewigtige betrekking, die uit den aard der zaak eene groote verantwoordelijkheid na zich sleept, daar hij in belangrijke omstandigheden ook beslui-

ten kan ten uitvoer leggen, zonder dat de Raad van Indië daaraan hare goedkeuring heeft verleend, en des noods ook zelfs tegen haar gevoelen. Te Batavia bevinden zich ook de directiën van finantiën en van domeinen, benevens het militair departement; ongeveer gelijkstaande met de ministeriën hier te lande. Al de bezittingen zijn voorts voor het administratief bestuur verdeeld in Gouvernementen, Residentiën en Adsistent-Residentiën, met gelijknamige gezagvoerders aan het hoofd, waarvan de beide laatstgenoemden buiten Java, dat onmiddellijk onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal staat, ook veelal met het finantiëel beheer zijn belast. Op de meeste eilanden, en vooral op Java, is het eigenlijk burgerlijk beheer in handen gelaten van de meest verlichte inlanders, die als Regenten een zeker distrikt beheeren en zelfs als politie-regter over de inlanders zijn gesteld; ook de plaatselijke hoofden zijn inboorlingen. Dezen hebben daardoor natuurlijk belang bij eene voortduring van den tegenwoordigen toestand, terwijl bovendien het gros der bevolking minder met den heerschenden Europeaan in aanraking komt; iedere Residentie of onder-Gouvernement bevat eenige Regentschappen. Buitendien zijn er nog gezagvoerders als Agenten geplaatst aan het hof van een of ander klein Vorst. Op Java is het kultuur-stelsel in werking, dat voor de uitbreiding der ontginningen zulke uitnemende resultaten heeft opgeleverd, en de inlanders zoowel den prikkel geeft als het verband oplegt, zich op den aanbouw van koffij en suiker toe te leggen. De rijstbouw is geheel vrij, en aan een aantal partikulieren is vrijheid verleend, voor eigen rekening landerijen in kultuur te brengen.

De Justitie is goed geregeld: een hoog-geregtshof te

Batavia; eenige hoven van justitie, met regtbanken van vier inlanders en een Europeesch regter als voorzitter; de landraden in elke residentie, ook bijgestaan door inlanders en steeds — even als de hoven — zoo noodig omtrent de voorschriften van den Koran voorgelicht wordende door een opperpriester; voorts de inlandsche regenten als politie-regters en de vredegeregten, alwaar de opperste van een klein distrikt regt spreekt.

Land- en zeemagt staan onder afzonderlijke bevelhebbers, ofschoon de Gouverneur-Generaal met het opperbevel is belast.

De zeemagt telt ruim 30 bodems, waarvan de meeste van stoomvermogen zijn voorzien, bemand met ongeveer 2000 Europeanen.

Het leger telt tegenwoordig ruim 20,000 manschappen, voor het grootste derde gedeelte Europeanen, doch voor het overige uit Inlanders zamengesteld, benevens eenige kompagnieën Afrikanen, welke nu weder op nieuw aangeworven worden en steeds zeer goed voldeden. De inboorlingen worden zoo veel mogelijk nimmer in hun eigen gewest gebruikt, ten einde zij niet tegen landgenooten zullen behoeven te strijden; hierdoor ontstaat eene gewenschte verbroedering tusschen Europesche en Inlandsche soldaten, zoodat, op enkele uitzonderingen na, elk Bataillon is zamengesteld uit 2 Kompagnieën Europeanen en 4 Komp. Inlanders, deze laatsten gekommandeerd door Europesche officieren en onder-officieren; bovendien worden zij zoo min mogelijk tegenover de Europesche soldaten ten achteren gesteld, strikt regtvaardig door hunne chefs behandeld, en zijn daardoor in het gevecht ten volle te vertrouwen. *Amboinezen*, *Javanen*, *Madoerezen*, *Soemanappers* en *Boe-*

PERPUSTAKAAN NASIONAL

ginezen vormen de voornaamste bestanddeelen der Inlandsche troepen.

In gewone tijden, wanneer geene expeditiën of buitengewone maatregelen noodzakelijk worden geoordeeld, zijn de troepen over verschillende garnizoensplaatsen verdeeld, met detachementen naar onderscheidene forten en posten, waarvan eenige bij de plaatsbeschrijving nader vermeld worden; andere weder niet, doch alsdan kan men zich veilig verzekerd houden, dat het zeer eenvoudige, vrij afgelegen schansen of blokhuizen zijn, alwaar meestal een onder-officier het bevel voert over eenige weinige manschappen, die in het verrukkelijk schoone binnenland der eilanden een weinig afwisselend, doch onbezorgd leven leiden. De meeste kazernen en hospitalen zijn doelmatig ingerigt, en op eene of andere gezonde, hooggelegen plaats gebouwd.

Wij deelen in eene noot mede, hoe de formatie en de indeeling van het leger in het begin van 1859 was (*).

(*) De Infanterie was aldus zamengesteld:

17 veldbataillons, waarvan 3 te *Ambarawa* (vesting Willem I) op Java; detachement van 1 kompagnie naar *Salatiga*. — Een half bat. met den staf te *Soerakarta* en de andere helft te *Djokjokarta*, op Java. — 2 bat. te *Samarang* op Java; detachement van 3 komp op *Celebes*. — 3 bat. te *Soerabaja* op Java. — 2 bat. te *Meester-Cornelis* op Java; detachement van 1 komp. te *Buitenzorg*. — 2 bat. te *Weltevreden* (Batavia). — Een half bat. met den staf te *Kedong-kebo* en de andere helft te *Ngawie* op Java. — 2 bat. te *Padang* op Sumatra's Westkust; detachement van 1 komp. naar *Kota Generaal Cochius*. — 1 bat. te *Padang-Pandjang* in de Bovenlanden op Sumatra; detachement van 2 komp. naar *Fort de Kock*.

10 garnizoensbataillons, als: in de 1e Militaire Afdeeling op Java, staf te *Weltevreden;* detachementen te *Serang*, *Pandeglang*, *Tjiringin*, *Rangkas-Betong*, *Tenara*, *Anjer*, eiland *Onrust*, *Tomo*,

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Voorts heeft men ongeregelde troepen, welke vele inlandsche Vorsten ter beschikking van het Gouvernement moeten

---

Palimanang, *Indramajoe* (Java's Westerdeel). — In de 2e Mil. Afd. op Java, staf te *Samarang*; detachementen te *Pelantoenang*, *Oenarang*, *Banjoemaas*, *Tjilatjap*, *Wonosobo*, *Bantingmattie*, *Magelang*, *Sentolo*, *Klatten*, *Boejolalie*, *Patjitan* (Java's middendeel). — In de 3e Mil. Afd. op Java, staf te *Soerabaja*; detachementen te *Fort Erfprins*, *Passaroewang*, *Malang*, *Bezoekie*, *Probolingo*, *Banjoewangie*, *Kediri* (Java's oosterdeel) en *Soemanap* in *Bangkallang* op Madoera. — In de Wester-afdeeling van Borneo, staf te *Fontianak*; bezettingen te *Singkawang*, *Montrado*, *Bengkajang*, *Soengie-Doerie*, *Fort Sorg*, *Seminis*, *Sambas*, *Sintang*, *Soekadana* en *Mampana*. — In de Molukko's, staf te *Amboina*; bezettingen te *Haroekoe*, *Saparoea*, *Groot-Ceram*, *Boeroe*, *Banda-Neira*, *Groot-Banda*, *Poeloe-Ay*, *Ternate*, *Halmaheira*, *Batsjian*, *Menado* en *Gorontalo*. — Op Celebes, staf te *Makassar*; bezettingen te *Maros*, *Bonthain*, *Boelekomba*, *Saleyer*, *Bima*, *Takelar*, *Parang-loe*, thans ook te *Badjoa*. — Op Banka, staf te *Muntok*; bezettingen te *Jeboes*, *Blinjoe*, *Soengei-Leat*, *Batoeroessak*, *Pangkalpinang*, *Soengei-Slan*, *Koba*, *Tobaly* en *Billiton*. — Op Palembang (Sumatra), staf te *Palembang*; bezettingen te *Tebing-Tinggie*, *Lahat*, *Moeara-Kompej*, *Moeara-Doena*, *Batoe-Kadja-Ogan*, *Moeara-Klingie*, *Moeara-Blitie* en *Moeara-Roepit*. — In de Lampongs (Sumatra), staf te *Telokbetong*; bezettingen te *Katimbang*, *Tjampakka* en *Tandjong*. — Ter Sumatra's Westkust, staf te *Padang*; bezettingen te *Priaman* en *Ayer-Bangis* in de Benedenlanden; — te *Solok*, *Sidjoendjoeng*, *Padang-Pandjang*, *Fort van der Capellen*, *Paya-Kombo* en *Rau* in de Bovenlanden; — te *Fort Elout*, *Natal*, *Padang-Sidoempoeang*, *Si-bogha*, *Baros*, *Singkel*, *Goenong-Sitolie* en *Lagoendie* in de Noordelijke Afdeeling.

Vier garnizoens-kompagnieën, als: op *Timor* en *Flores*; bezettingen te *Timor-Koepang* en *Atapoepoe* op Timor; — te *Larentoeka* op Flores. — In de Zuid-Ooster Afd. Borneo; bezettingen te *Bandjermassin*, *Schans van Thuyll*, *Marahaban* en *Pengaron*. — Op *Rioow*; detacheert naar *Bangkalis* op Sumatra. — Op *Bengkoelen*-

hebben, een korps maréchaussées (*djajang-sekars*) en de plaatselijke militie (*barissan*) met Inlandsche bevelhebbers en Europesche instructeurs; eindelijk schutterijen overal alwaar genoegzaam Europeanen aanwezig zijn.

BESCHRIJVING DER AFZONDERLIJKE DEELEN.

JAVA.

De tuin van den Indischen archipel, de parel der Nederlandsche bezittingen is Java, dat van het W. naar het

---

Een Strafdetachement te *Klatten* in Soerakarta
Twee kompagnieën Pupillen te *Gombong* in Bagelen } op Java.

Een regiment van 8 komp. Kavallerie, waarvan: de staf en 5 komp. te *Salatiga* op Java, met een detachement naar *Makassar*; — 1 komp. te *Soerabaja*; — 2 komp. te *Weltevreden*.

De Artillerie, te onderscheiden in vesting-, veld- en bergartillerie (*), met kommandementen in de 3 Mil. Afdeelingen van Java, constructie-winkel enz. te *Soerabaja*; geplaatst als volgt: 4 komp. te *Weltevreden*; 1 te *Salatiga*; 3 te *Willem I*; 3 te *Soerabaja*; 1 te *Djokjokarta*; 1 te *Samarang*; 1 te *Tjilatjap*, *Soerakarta* en *Ngawie*; voorts buiten Java: 1 te *Singkawang*, *Sambas* en *Pontianak* te Borneo; 1 te *Amboina*, *Banda*, *Ternate*, *Makassar* en *Bandjermassin*; 1 te *Muntok*, *Palembang*, *Tebing-Tinggie*, *Riouw* en *Bengkoelen*; 1 te *Padang* en *Padang-Pandjang*.

Het korps Sappeurs, waarvan de staf en 1 komp. te *Weltevreden*; 1 komp. te *Willem I* en in de Wester afdeel. van *Borneo*; 1 te *Tjilatjap*; 1 te *Soerabaja*; 1 te *Samarang*, detacheert naar *Makassar*, *Amboina*, *Palembang* en *Banka*; 1 te *Padang*.

(*) De veld- en berg artillerie bestaat uit 2 veld-batterijen zesponders, met 6 paarden bespannen, elk van 8 stukken, en 7 berg-batterijen drieponders, met 3 paarden achter elkander bespannen, ieder van 4 stukken.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

O. 140 (*) mijl lang, doch gemiddeld slechts 20 mijl breed is; het beslaat ruim 4 maal zoo veel oppervlakte als Nederland en telt meer dan 10 000 000 inwoners. Een breed bergland, dat soms twee, soms eene keten bergen vormt, loopt over de geheele lengte, bevat 45 vulkanische kegelvormige toppen, waarvan een 30-tal nog in werking zijn, en daalt aan de zuidkust meestal steil neder; slechts op een viertal plaatsen is deze kust toegankelijk voor het groote handelsverkeer.

Naar het noorden is de helling langzamer, ofschoon de stroomen toch dikwerf prachtige watervallen vormen; eene hier en daar vrij breede, soms moerassige vlakte, scheidt de bergen van de Javaansche zee; deze noordkust biedt een aantal goede reeden en ankerplaatsen aan, — de beste is die van *Soerabaja*.

Niet alleen is de grond buitengemeen vruchtbaar en weelderig in het ontwikkelen van inheemsche planten, zoodat ieder bezoeker het Javaansche landschap als onvergelijkelijk schoon roemt, maar een tal van kostelijke vreemde gewassen tieren hier zoo welig als of zij in hun vaderland waren, bijv. de koffij, de tabak, de thee, ja zelfs de anders alleen in Peru groeijende kinaboom. Landbouw is voor allen dan ook het hoofdmiddel van bestaan; visscherij, houtvelling, het inzamelen van eetbare vogelnestjes, het zouten en droogen van buffel- en hertenvleesch (*dingding*), het zoutwinnen en oliepersen zijn voor velen bijzondere bronnen van welvaart. Daar de hitte van 90° Fahrenheit aan de kusten in vele bergstreken tot 60° wordt getemperd,

(*) Wij spreken hier steeds van geographische mijlen, van 100 minuten gaans, en van 15 op een graad.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

vindt men op Java nevens de kostbare keerkringsgewassen ook tarwe, kool, aardappelen, spinazie, rapen, druiven, perziken en abrikozen, en derhalve is de Europeaan ook daarvan niet verstoken. Vooral in die hoogere streken is de lucht gezond.

Java en het naburig *Madoera* zijn geheel aan Nederland onderworpen, behalve de Vorsten-landen Soerakarta en Djokjokarta in het Z. O., die onder het onmiddellijk gezag van inlandsche Sultans staan, wier regering echter geheel geleid wordt door Nederlandschen invloed.

Uit de bouwvallen van tempels en andere groote gebouwen, kan men veilig opmaken, dat de inboorlingen eertijds op hoogeren trap van ontwikkeling stonden dan thans, ofschoon tegenwoordig de zucht tot wetenschap weder schijnt te ontwaken bij inlandsche priesters en Vorsten (*). Een groot onderscheid bestaat echter tusschen

---

(*) Dat vele dezer Vorsten met hart en ziel aan het Nederlandsch bestuur zijn gehecht, is herhaaldelijk gestaafd; onder anderen toonde dit de Vorst van Soemadang (in de Preanger-regentschappen) ten tijde dat de Britten Java hadden bezet; op een groot feest bij den Lord-kommissaris genoodigd, durfde hij een dronk instellen op Nederland, zonder dat men het hem, den edelen mensch, euvel kon duiden. Deze bijzonderheid vindt men onder anderen beschreven in de Verspreide Gedichten van H. Kuijper Gz., waarvan wij de laatste couplletten mededeelen:

Daar rees ook de oudste der Vorsten omhoog,
En sprak: „Is de beurt mij geschonken,
Dan wordt, daar ik om mijn gevoelen nooit loog,
Deez' toast — en van harte — gedronken:
„„Dat Neêrland steeds bloeije, dat Neêrland steeds leev'!
„„En voorspoed en welvaart het altijd omgeev'!"

PERPUSTAKAAN NASIONAL

de eigenlijke Javanen op de oostelijke helft en de Maleische bevolking der westelijke distrikten, die bepaald in vlugheid van geest ten achteren staat bij de eerstgenoemden.

Omtrent schoolwezen en openbare eeredienst bestaan thans bepalingen, waaruit onder anderen blijkt, dat alle godsdienstoefening geoorloofd blijft, zoo lang die voor de

---

En rood als zijn krijgsrok, ontgloeide de Brit:
„Ontzinde! wat durft ge u vermeten!
„Uw land en uw have is in England's bezit,
„Hoe kunt gij u zelf dus vergeten?
„Sprak de eer niet steeds luid in der krijgslieden borst,
„'k Doorstak, wie mijn land dus beleedigen dorst."

„Bedaar toch," sprak Soemadang's grijze Regent,
„Gedoog ik uw gramschap bevredig!
„'k Heb nimmer een meester dan Neêrland gekend;
„Dat mijn trouw den Brit niet beleedig'!
„De keus stond mij vrij; 'k dronk Neêrland's bestier;
„Ik veracht niet het *uw'*, maar *'t zijn'* blijft mij dier.

„Mijn Voorvader heeft dat bestuur reeds gekend
„En daarbij veel weldaân genoten;
„Na hem werd mijn Vader op Java Regent
„En deez' zag die gunsten vergrooten.
„Ik volgde; 't was weldaad wat Neêrland mij deed,
„En vloek, wie ondankbaar ooit weldaân vergeet."

Ontroerd zag de Brit op den braven Javaan,
En, ver van zijn drift te vergrooten,
Sprak hij: „Ik zie grijsaard met eerbied U aan;"
En riep tot zijn Christengenooten:
„In 't geen wat als pligt steeds den menschen betaamt,
„Maakt dikwijls een Heiden den Christen beschaamd."

PERPUSTAKAAN NASIONAL

rust niet gevaarlijk is; alleen de Christenleeraren worden uit 's lands kas bezoldigd, en de werking der zendelinggenootschappen wordt op Java nog al beperkt, omdat de botsingen met de Mohammedaansche bevolking ernstige gevolgen zouden kunnen hebben.

De even genoemde eilanden, Java en Madoera, vormen de kern onzer bezittingen en worden dan ook met buitengewone zorg beheerd. Met voordacht zeggen wij zulks, omdat het werkelijk buitengewoon is, dat geheel Java in de volle lengte door eenen voorbeeldig schoonen rijweg met onderscheidene zijtakken wordt doorsneden, — dat de hoofdpunten onderling door telegraaf-lijnen zijn verbonden, — dat de natuurlijke havens, vooral die der noordkust, steeds met veel zorg worden verbeterd, — dat allerlei waterbouwkundige werken ter vergemakkelijking van het verkeer worden aangelegd, — dat eene billijke regtspraak aan allen is verzekerd; al te gader zaken, die men in geene andere kolonie van denzelfden aard aldus terugvindt.

De groote weg, waarvan wij zoo pas spraken, begint bij *Anjer* aan de westkust (aan straat Soenda), en loopt grootendeels langs de noordkust, doch soms over de binnenlandsche bergvlakten naar *Soemberwaroe* op het oosteinde (aan straat Bali) en is van 5—8 palen, al naar de bodem vlak of bergachtig is, met stations der paardenposterij bezet; gemeenlijk legt men die afstanden in galop binnen het uur af. Niet onbelangrijk is ook de bepaling, dat voor het vervoer van goederen, bij verplaatsing als anderzins, ieder ambtenaar en militair bij de opperhoofden dragers (*koelies*) kan vorderen, tegen vergoeding van $2^1/_2$ cent per paal afstand, wanneer hij in dienst reist en niet boven het bij tarief bepaald aantal gaat; anders betaalt

men 5 cent. Een officier heeft tegen betaling regt op 12 koelies, één heerenpaard en een ander voor een bediende.

Java wordt aan de zoo toegankelijke noordkust verdedigd door het fort Prins Frederik bij Weltevreden, de citadellen Prins van Oranje bij Samarang en Prins Hendrik bij Soerabaja, en het fort Erfprins in de straat van Madoera; een aantal kleinere, vervallen forten hebben ongeveer alle waarde verloren, maar het binnenland is voorzien van verschillende sterkten, waarvan wij noemen: de forten Generaal van der Wijck in de Preanger-Regentschappen, Generaal Cochius in Bagelen, Generaal van den Bosch aan de vereeniging van Solo en Madioen, en Generaal de Kock in Kedirie, de vesting Willem I in Samarang, de zes forten welke de Vorstenlanden in bedwang moeten houden, eindelijk het kampement Kedong-Kebo bij Poerworedjo, Bagelen's hoofdplaats.

Voor dat wij verder gaan, zij het ons vergund op te merken, dat ieder nieuw aankomend reiziger zich vergissen zou, wanneer hij de verrukkelijke natuurschoonheden van Java meende te kunnen bewonderen, zoodra hij voet aan wal zet; dit is het geval niet, want aan de vlakke stranden moge het uitgestrekte sawah of rijstveld met menigvuldige schakeringen prijken, de trotsche kokospalm moge hier en elders zijn kruin zachtkens wiegen, de spoedig rijzende grond moge door afwisseling van vormen, door weelderigheid van plantengroei, door liefelijkheid van klimaat, oog en andere zintuigen streelen, — eerst in het binnenland vindt men die prachtige natuurtooneelen, die bruischende watervallen, die heerlijk begroeide berghellingen, welke door ontzaggelijke rookende vulkanen ingesloten of beheerscht,

den reiziger en den natuurvorscher doen stilstaan om te bewonderen en nogmaals te bewonderen.

Wil men weten hoe een Javaansch oorspronkelijk bosch er uitziet, dan waarschuwen wij, dat alle toegangen als het ware versperd en bewaakt zijn; slechts met vuur of bijl baant men zich een weg door het netwerk van slingerplanten, van pauliniën met hare voetenlange trossen van scharlaken bloemen, van boomen op wier wonderbare wortels even wonderbare reusachtige bloemen woekeren. Eindelijk is de weg gebaand, en de majestueuze koepels van het eigelijk woud zijn voor ons geopend; reusachtige stammen van den broodvruchtboom, van het ijzerharde tiekhout en kleinere gewassen met prachtige bloembundels, vormen de kolommen, welke het digte, groene gewelf dragen. Van tak tot tak springen de vrolijke apen of de opgejaagde tijgerkat sluipt naar nog digter struiken. Overal is overvloed van dierlijk leven, en openbaart zich dus een groot verschil met het eenzame en doodsche voorkomen van vele Amerikaansche bosschen. — Grootsch, soms huiveringwekkend is die hooggeroemde Javaansche natuur, welke bovendien het eigenaardig karakter bezit van nevens de heerlijkste, liefelijkste, bebouwde valleijen, de afgrijselijkste sporen van vulkanische verwoestingen te vertoonen. Zoo treedt men soms uit het digtste woud plotseling in een waar rijk des doods.... Gelukkig zijn de aangename indrukken er over het algemeen veel minder schaarsch te bekomen, al verkiezen verscheiden Europeanen op den duur de afwisseling der Europesche landschappen boven het eeuwigdurend groen der Javaansche natuurtooneelen, niettegenstaande dat groen met allerlei schakeringen is getooid. Immers alle dessa's en kampongs (vlekken en dorpen) ver-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

bergen zich onder het hooge geboomte, kerken noch buiten-verblijven ontwaart men, de levendigheid en bedrijvigheid eener beschaafde bevolking wordt er doorgaans gemist, behalve misschien in den omtrek der groote steden, alwaar het Europeesch en Chineesch element de bovenhand heeft; te midden der heerlijkste natuur begint men dus ook hier naar iets anders te haken en ook op Java bevestigt het zich weder, dat afwisseling alles kruidt en steeds de beste toespijs is.

Het landschap blijft evenwel ontegenzeggelijk schoon, en geen vreemdeling vond zijne hooggespannen verwachting ooit teleurgesteld. Doch anders is het gesteld met den militair, die op Java of andere naburige eilanden moet helpen oorlogen. Deze leert hier belemmeringen kennen, welke hem den weg versperren en die hij niet kon vermoeden: onder water staande rijstvelden, waarin hij tot den enkel in het slijk zuigt, en telken 30 of 40 voet een dijkje van klei als waterkeering ontmoet; ondoordringbare wouden gelijk wij daareven beschreven; bergwegen zoo als hij wel eens in een reisavontuur vermeld vond, doch vroeger nimmer zag; en, om de kroon op alles te zetten, tal van rivieren, wier drooge beddingen dikwerf, ja meestal, insnijdingen in den bodem van 20—40 voet vormen, en somwijlen, plotseling tot bergstroomen aangezwollen, alle kunstwerken in een oogwenk vernielen, doch de bamboezen hangbruggen der Javanen sparen; en dat die lastige kloven niet zeldzaam in het binnenland van Java voorkomen, leert ons de oorlog tegen Diepo Negoro, want tusschen Djokjokarta en Magelang hadden de troepen 34 zulke rivieren te passeren, op een afstand van nog geen 12 uur, ja op een gedeelte van dien weg kwamen

zelfs op $^3/_4$ uur gaans, zes zoodanige stroombeddingen voor. Dit te weten kan ons eenigzins van dienst zijn bij het beoordeelen van de eene of andere expeditie, die niet dadelijk vlot.

De algemeene beschrijving van dit schoone eiland meenen wij voorts niet beter te kunnen besluiten, dan door de ontboezeming van den dichter B. ter Haar in zijn bekend schoon gedicht *de St. Paulus Rots.*

ô Java! Grootvorstin dier landen,
Die, als met zaâmgevlochten handen,
Zich slingren over d' Oceaan,
En met hun bosch- en kruidwaranden,
In 't bogtig kronklen van hun stranden,
De zee een' krans om 't voorhoofd slaan; —
ô Land der zonne, land der kleuren!
Waar 't vuur, dat van den hemel speelt,
In de aarde een dubble groeikracht teelt,
Of als de nachtwind 't hoofd gaat beuren,
Elk luchtjen is bevrucht met geuren,
Dat de afgekoelde slapen streelt; —
Waar, in de scheemring van de bosschen,
Met eenwig groen en goud gekroond,
Met bloem en vrucht aan de eigen trossen,
De koninklijke tijger woont,
Die rustend op zijn boomstam troont,
Of vleuglen aan zijn klaauw gaat binden,
En hongrig langs het rijstveld dwaalt,
Om voor zijn welpen roof te vinden; —
Waar hemelhoog de ceder praalt;
Waar naast banaan en tamarinden,
Tot reuzenstam de heester groeit,
En welig de waringa bloeit,
Die tak en vrucht naar 't aardrijk buigend,
En uit zijn korst weêr voedsel zuigend,

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Dáár wortel schiet, en aan haar voet
Weêr bloem en vrucht ontspringen doet;
Waar met zijn scherp gepunte loten,
De sago-palm staat opgeschoten,
Die om zijn kruin een haarbos vlecht,
Die sterker dan de vlasdraad hecht;
Die 't merg houdt met zijn schors omsloten,
Dat levensterkend voedsel schenkt,
En met het sap, zijn' stam ontvloten,
Als laafdrank den vermoeide drenkt; —
Waar 't bamboesriet uit forsche schalmen,
Zijn mastbosch bouwt en kokospalmen
Hun blaadren welven over 't hoofd;
Waar 't suikerplant en Mokka's ooft,
Door 't keerkringsvuur wordt rijp gestoofd:
ô Vruchtbre en rijk gezegende oorden!
Welk zoon van 't kil en neevlig noorden —
Schoon hij die bark (*) en Hollands vlag,
Niet naar uw reede volgen mag,
Schoon hij den rook van uw vulkanen,
Van 't spieglend vlak der waterbanen,
Nooit uit uw bergen rijzen zag,
Noch onder palm- of pisangloover,
Uw' middaggloed ontschuilen kon —
Brengt niet verrukt zijn groete u over,
ô Land der kleuren, land der zon!
Als Neêrlands rijkste welvaartbron?

Verdeeling van Java en Madoera.

18 Residentiën, 4 op zich zelve staande Adsistent-Residentiën, de beide Vorstenlanden, welke ieder ook een onder toezigt van een Resident staan, en de Residentie Madoera.

(*) Het op de St. Paulus Rots verongelukte schip.

Residentie Batavia.

Eene kleine doch belangrijke Residentie, omdat er de hoofdstad van Nederlandsch Indië, het wijdvermaarde *Batavia* in ligt. De vlakke bodem van dit distrikt is zoo groot als de provincie Groningen, maar veel sterker bevolkt, en goed bebouwd, ofschoon het weinig uitvoerprodukten oplevert.

Batavia vordert eene afzonderlijke beschrijving, vooral dewijl hier bijna uitsluitend alle Europeanen voet aan wal zetten.

De vroegere grootheid is getaand sedert eene aardbeving de eertijds gezonde ligging bedierf, zoodat de eigenlijke stad, welke zich op eene goede reede doch geene haven kan beroemen, kwalijk meer eene schim is van hetgeen zij vroeger was. Geheel op oud-Hollandsche wijze aangelegd en gebouwd, strekt zij thans nog alleen tot dagverblijf aan de kooplieden, die er hunne kantoren en pakhuizen hebben; de beurs en het solide stadhuis bevinden zich met eenige lands-bureaux in de oude stad, doch uitsluitend de haven- en andere Europesche beambten, die er moeten wonen, verblijven er 's nachts; voor 't overige is deze meer bewoond door Aziaten. De Chinezen leven in eene afzonderlijke wijk, onmiddellijk grenzende aan de zuidwestelijke deelen van Batavia; het is een zeer volkrijk kwartier, met sommige aanzienlijke, wél-ingerigte, doch meestal kleine, morsige huizen, gemeenlijk van steen opgetrokken, en daarom hier en elders te onderkennen van de eenvoudige hutten der inboorlingen. Rigten wij onze schreden, of laten wij liever zeggen onze paarden — want ieder, die eene veêr van den mond kan blazen, moet hier rijtuig houden —

PERPUSTAKAAN NASIONAL

naar het zuidoosten, daar zien wij een geheel ander tafereel; fraaije, luchtige voorsteden, breiden zich verder dan een uur uit, onder den naam van Molenvliet, Rijswijk en Noordwijk, het Koningsplein en Weltevreden. Nette, door tuinen omringde woonhuizen verrijzen overal langs den sierlijken weg door Molenvliet; op Rijswijk is de prachtige, aan gezellig verkeer gewijde Harmonie, het fraaije hôtel van den Gouverneur-Generaal; aan het Koningsplein, eigenlijk eene groote voor militaire manoeuvres bestemde grasvlakte, de schoone Willemskerk; even voor zonsondergang strekken de rijwegen rondom dit plein, dat bijna een uur gaans in omtrek heeft, en aan alle zijden door groote en prachtige gebouwen met fraaije tuinen is omringd, tot verzamelplaats der groote wereld, in rijtuig of te paard; op het ruime plein van Weltevreden met den leeuw van Waterloo prijkende, en daarnaar Waterloo-plein genoemd, de talrijke in het paleis gevestigde regerings-bureaux, het voortreffelijk ingerigte groote militaire hospitaal, de woningen der officieren en de kazernen der bezetting (te zamen het zoogenaamde Kamp van Weltevreden uitmakende), de vrijmetselaars-loge *de Ster in het Oosten*, de schouwburg en eene R. K. kerk. Telken zondag namiddag van 5 tot 6 uur, doet zich de militaire muziek op het Waterloo-plein hooren, en het is dan rendez-vous der Bataviasche beau-monde. Onmiddellijk aan Weltevreden grenst de in 1837 gebouwde citadel Fredrik Hendrik. De geheele stad telt 50 à 60,000 inwoners, waaronder ongeveer 2000 Europeanen.

De Europesche huizen, vooral in de voorsteden van Batavia, zijn bijna alle in denzelfden trant gebouwd en ingerigt. Ruim en luchtig, zooals het klimaat dit

vordert, en steeds op een afzonderlijk stuk gronds, omringd door een op eene steenen grondlaag rustend, min of meer sierlijk ijzeren hek; meestal is er slechts eene enkele verdieping, nimmer meer dan twee, en vóór het huis een bloemperk of voorplein; bovendien ontbreekt nooit eene flinke, nette, overdekte galerij of veranda langs den voorgevel, welke eigelijk een gedeelte der woning uitmaakt, en niet zelden met keurige meubels, lantarens, schilderijën enz. voorzien is. Natuurlijk gedoogt de warmte vloerkleeden noch tapijten, en de insekten verbieden het gebruik van behangsels; doch nette marmeren vloeren, en heldere gestukadoorde muren en zolderingen vervangen die, en daar de ruime vertrekken steeds naar alle zijden zijn geopend, ter doorlating der afwisselende land- en zeewinden, heeft men bijna geen hinder van de hitte. Zelfs als er geen wind is, weet men zich kunstmatige koelte te verschaffen, door een groot scherm, dat in het midden der zaal aan de zoldering, doorgaans boven de eettafel hangt, en door de inlandsche bedienden langzaam in beweging wordt gebragt. In strijd met de doelmatige inlandsche daken van atap of riet, worden daartoe doorgaans dakpannen gebezigd, die eigenlijk veel te veel hitte opvangen en doorlaten, waardoor de steenen huizen, vooral des nachts, niet zoo koel zijn als de bamboezen woningen, waarmede de Europeanen zich in meer verwijderde oorden dikwerf behelpen, al zijn zij niet zoo zindelijk en veel toegankelijker voor insekten en andere dieren. Schoorsteenen vindt men in de huizen nooit, kelders slechts bij uitzondering, maar gemeenlijk staan bij het woonhuis eene keuken met woning voor de bedienden en proviandkamers, zoogenaamde *spences*, als nevengebouwen, even als de stal, het koetshuis en de bad-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

plaats. Te midden der fraaije tuinen bieden deze dikwerf sierlijke en smaakvolle, meestal helder witte woningen gewoonlijk een vrolijk gezigt op.

De baai of reede van Batavia is veilig en ruim genoeg om 1200 schepen te bevatten; zij wordt gedekt door 17 eilandjes, waaronder het belangrijkst is Onrust, dat 2 uren van de havenhoofden verwijderd ligt, en eene scheepstimmerwerf met bergplaatsen bevat.

Ten zuiden der stad ligt, op een uur afstand van Weltevreden aan den grooten weg naar Buitenzorg, het meest door Chinezen bewoonde dorp *Meester-Cornelis*, met eene gevangenis, de normale schietschool, en de onder-officiersschool ter opleiding tot officier, benevens eene onbeduidende sterkte.

Residentie Bantam.

Java's westelijk deel, viermaal zoo groot als Batavia, doch veel schaarscher bevolkt dan die Residentie, is in het N. moerassig en in het Z. bergachtig en rotsig; de talrijke vruchtbare gronden leveren veel rijst, koffij, suiker en peper op. — De hoofdplaats *Serang* ligt niet ver van het vervallen, ongezonde, lager gelegen *Bantam;* de Resident woont er, en behalve een versterkt blokhuis, eene kazerne, een hospitaal en kruidmagazijn, vindt men er eene fraaije moskee op een ruim plein en eene drukke marktplaats. — *Anjer* aan straat Soenda, bezit een klein fort, met een luitenant als kommandant, en ligt in een schoon oord. De schepelingen voorzien zich hier van versch water, dat aangevoerd wordt langs eene 3 uur lange, gemetselde waterleiding. — Te *Pandeglang*, een binnenlandsch dorp, met minerale bronnen, liggen eenige infanteristen in eene

redoute. — *Lebak* is de zetel van een Adsistent-Resident, en ligt in eene enge vallei, eenige artilleristen liggen er (of lagen er althans vroeger) in bezetting. — Te *Tjiringin*, evenzeer de hoofdplaats eener Adsistent-Residentie, ligt een detachement infanteristen; deze plaats is nabij straat Soenda gelegen, aan een moeijelijken bergweg.

Adsistent-Residentie Buitenzorg.

Ten zuiden van Batavia, ruim zoo groot als Overijssel, iets dunner bevolkt, rijst dit distrikt langzaam op tot het bergachtig binnenland; de lucht is er gezond, de bodem vruchtbaar, en de fraaije hoofdplaats zoo aangenaam gelegen, dat de Gouverneur-Generaal op het schoone buitenverblijf alhier meestal resideert; daardoor zijn er vele aanzienlijke gebouwen verrezen nevens een bedrijvig Chineesch kamp, en eene wél-ingerigte kazerne; in de nabijheid lag het instituut voor middelbaar onderwijs, Herwijnen, dat thans door het gymnasium Willem III te Batavia wordt vervangen; maar wat het sieraad dezer aangename op 13 uur afstand van evengemelde hoofdstad gelegene plaats uitmaakt, is de tuin welke het paleis van den G.-G. omringt, en die voortbrengselen uit alle deelen van Java en uit verschillende luchtstreken van Azië bevat, welke er zorgvuldig worden aangekweekt, ook met het doel om den landbouw uit te breiden; eene verzameling van levende viervoetige dieren en vogels paart zich hieraan. Geen vreemdeling laat deze inrigting onbezocht wanneer hij Buitenzorg bezoekt, en ieder die Java betreedt, wil het liefelijk verblijf van den Gouverneur-Generaal zien, dat bereids een aantal ambtelooze burgers tot zich heeft gelokt, die verschillende schoone plekjes in aangename buitenverblijven hebben herschapen. Dit tal-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

rijk vreemdelingenbezoek draagt veel bij tot den bloei van een regt bevallig, op een heuvel gelegen logement, met vergezigten in heerlijke valleijen en op trotsche bergreuzen; daalt men een 100-tal trappen, dan betreedt men een badhuisje, alwaar het kristalheldere water onmiddellijk uit de bron binnenstroomt. Veel van den rijken bodem is in handen van partikulieren, die zich met goed gevolg bezighouden met den aanbouw van rijst, koffij en suiker. Fraaije buitenplaatsen verhoogen de schoonheid van het landschap.

In het distrikt *Tjibinong* vindt men de zoo kostbare eetbare vogelnestjes, waarvan de pikol eerste kwaliteit met *f* 8000 wordt betaald.

Van het hoogste punt der Ads.-Res.-Buitenzorg aan de grenzen der Preanger-Regentschappen, op den bergrug *Pontjak*, ziet men bij heldere lucht de bijna 20 uur verwijderde zee van Java, doch zuidwaarts niets dan hemelhooge bergen.

Adsistent-Residentie Krawang.

Iets grooter dan Noord- Brabant, doch zeer schaarsch bevolkt, hoewel grootendeels vruchtbaar, behalve aan de vlakke noordelijke zeekusten; het binnenland bevat digte wouden met tal van tijgers. — De hoofdplaats *Poerwakarta* ligt ongeveer 25 uur ten O. van Batavia, werwaarts een goede rijweg leidt. De theekultuur is hier noemenswaardig, voorts de rijst het hoofdprodukt.

Residentie Preanger-Regentschappen.

De grootste residentie, bijna $^2/_3$ van ons Rijk beslaande, met op verre na geen millioen inwoners; uitgestrekt langs

de steile zuidkust en op het hooge binnenland. Verscheidene der hoogste vulkanen verrijzen hier tot een hoogte van 10 000 voet, de Gedee is een der bekendste en werkzaamste. Dit met een heerlijk klimaat begunstigd distrikt is uitermate bloeijend, en deze Residentie levert dan ook de grootste hoeveelheid koffij op; veel rijst, indigo en andere kostbare artikelen, benevens eene menigte Europesche voortbrengselen komen hier welig voort.

In hun berglandschap, bijna afgescheiden van de overige bewoners van Java, zijn de inboorlingen der Preanger-landen meer dan de anderen in hun natuurstaat gebleven en gelukkig bij de bevrediging hunner onmiddellijke behoeften; dankbaar voor de welvaart hun geschonken door het verkeer met de Europeanen, die hunnen veldarbeid voldoende beloonen, de buffelteelt aanmoedigden, de wegen verbeterden, de inenting — welke hier beter dan elders gelukte — invoerden, zijn zij over het algemeen, ja bijna zonder uitzondering, tevreden onder het Nederlandsch bestuur, dat hen beschermd voor de luimen en nukken hunner inlandsche hoofden. — De hoofdplaats is *Tjanjor*, een zindelijk vlek aan den grooten postweg, welke het noorderdeel dezer Residentie doorsnijdt. Laat ons een oogenblik rondkijken, hoe het er in dit bijna uitsluitend door inlanders bewoonde vlek uitziet; in meerdere of mindere mate kunnen wij die beschrijving ook op andere soortgelijke vlekken toepassen. In het midden is een fraaije bazar, hier, bij het ontbreken van Chinezen, eene ware nationale markt, druk en levendig als alle andere; de straten zijn flinke, regte lanen, meest alle erven met omheiningen van gevlochten bamboes voorzien, eenvoudig doch welvarend, bijna sierlijk van aanzien; langs de groote straten vloeijen verfrisschende berg-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

stroompjes en zelfs de steegjes of dwarspaden zijn net en belommerd; tot de kleinere huizen toe zien alle er zindelijk uit, maar meestal zijn ze achter het groen van vruchtboomen en van bloemgewassen verscholen, terwijl de eentoonigheid der bamboezen heiningen nu en dan wordt afgebroken door een inlandschen winkel of eene gaarkeuken; hier en op de meeste grootere plaatsen is een vierkant plein, de algemeene wandelplaats, waaraan de moskee, de *dalem* of regentswoning en andere mindere belangrijke gebouwen palen; eene protestantsche kerk versiert mede dit plein. Zoo wel omtrek als binnenste gedeelte van het vlek zijn beplant met vruchtboomen, kokosnoten- en pisang-boomen, die eene zeer aangename afwisseling opleveren met de omringende, uitgestrekte rijstvelden.

Een zijtak van den postweg wendt zich naar de Wijnkoopersbaai aan de zuidkust, alwaar fortificatiën en magazijnen zijn aangelegd. — *Bandong* en *Soemadang* zijn verblijfplaatsen van Adsistent-Residenten in liefelijke bergstreken; de eerste plaats ligt aan den postweg.

Residentie Cheribon of Tsjeribon. (*).

Aan de noordkust van Java, zeer heet en niet zeer gezond langs de moerassige stranden, ruim zoo groot als Gelderland en Utrecht zamen, doch digter bevolkt dan die gewesten. De bosschen der residentie Cheribon zijn merkwaardig digt van loof, zoodat niet alleen de koelte, maar zelfs de kilheid den reiziger treft; er zijn sommige, welke men met ontstoken fakkels doortrekt. Koffij is het hoofd-

(*) Eigenlijk *Tseribon*, d. i. Garnalenrivier.

produkt en van de beste soort; het binnenland is zeer woudrijk; de postweg loopt dwars door deze Residentie en voert door de laag gelegen gelijknamige hoofdstad aan eene ondiepe baai, met eene volkrijke welvarende Chinesche stad en eene ontvolkte Europesche wijk; in het geheel 10 000 inwoners. De Resident woont in het gezonder *Tangkil*, een uur van de stad, en alhier is ook de kazerne gelegen. — Te *Koeningan* en *Indramajoe* wonen Adsistent- Residenten; in laatstgemelde plaats is ook steeds een garnizoen, ofschoon het fortje evenmin als dat te Cheribon van beteekenis is. Langs de rivier van Indramajoe wordt vrij wat hout afgevoerd, en in *Kandanghauer* is het hoofddepôt van zout; Koeningan ligt aan den voet van den trotschen vulkaan *Tjirmai*. Wij stappen thans uit de Soendadistrikten of Westelijk Java, over naar de Residentiën in Oostelijk Java; de rivier *Losarie* vormt de grens.

Residentie Tagal.

Zoo groot als Zuid-Holland, doch slechts half zoo digt bevolkt, neven de vorige Residentie aan de vlakke noordkust; het binnenland rijst tot het zeer hooge, boschrijke gebergte. Het belangrijkste voortbrengsel is rijst, dan volgen suiker en indigo; ook zijn er aanzienlijke houtskoolbranderijën.

Tagal heeft eene half Javaansche, half Soendasche bevolking, doch zeer afgescheiden van elkander, wel in dezelfde distrikten, maar in afzonderlijke dessas of dorpen wonende; de Soendanees is eenvoudiger, de Javaan beschaafder, doch minder eerlijk; beide zijn rustig en nog al arbeidzaam. Het regelmatige vlek *Tagal* of *Tegal*, telt wel 7000 in-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

woners, en bezit eene ondiepe haven door een fortje bestreken. De Resident woont in het iets hooger gelegen *Bandjaran*, ofschoon het flinke Residentiehuis en hechte stadhuis te Tagal staan. De stad Tagal draagt overal de sporen van hare oudheid en bloeit tegenwoordig door den handel en de nijverheid der bewoners van stad en omstreken; vroeger was zij ongezond, thans is dit verbeterd. — *Brebes* en *Pamelang*, beide ook aan den postweg, liggen nabij de kust en zijn de belangrijkste plaatsen.

Residentie Pekalongan.

Naast de vorige, met even groote bevolking als deze, doch niet veel uitgestrekter dan de provincie Utrecht; ook hier verheft de bodem zich naar het zuiden, en rijst, koffij en indigo zijn de hoofdprodukten; de nijvere inboorlingen zijn bekend door hunnen zachtzinnigen aard; velen leven van de visscherij. Zwavelbronnen zijn in het gebergte talrijk. De groote postweg doorsnijdt de geheele Residentie, en voert langs de alleen voor kustvaartuigen genaakbare havens *Batang* en *Pekalongan*, de hoofdplaats, die zeer bloeijend is en eene nette Europesche stadswijk bezit, welke door eene rivier van het Chinesche kwartier is gescheiden. Een flink residentiehuis op een schaduwrijk plein, eene hervormde kerk, een logement en eene sociëteit verfraaijen de van een klein fort voorziene stad. Het bevallig stadje doet, door de nette bouworde en frissche rivier, welke er doorstroomt en een paar bruggen noodzakelijk maakt, ons denken aan het dorp Alphen in Zuid-Holland; er wonen vele rijke inlanders en om de goedkoopte ook een aantal gepensioneerde ambtenaren en weduwen.

Van de hoofdplaats Pekalongan loopt dwars over het

Dieng-gebergte een weg langs Wonosobo naar Magelang, door den hoogsten bergpas van Java, daar hij op een der bergkruinen eene hoogte van meer dan 6000 voet bereikt. — *Pabean* is ook eene modderachtige havenplaats.

Residentie Samarang.

Bijna zoo groot als Noord-Brabant of Gelderland, maar met meer dan 750 000 inwoners; gedeeltelijk begrensd door de noordkust en weinig hooge bergen bevattende; de groote postweg, verschillende zijwegen en een paar bevaarbare kanalen vergemakkelijken het verkeer in deze belangrijke Residentie, die veel hout, rijst, koffij, suiker en tabak oplevert.

Van de belangrijke plaatsen noemen wij: — de hoofdstad *Samarang* met eene zeer ondiepe reede; zij ligt op een half uur afstand van zee, zeer laag en dus is het er drukkend heet, weshalve de voornaamste ingezetenen, in de voorstad *Bodjong* wonen; onder de 30 000 inwoners zijn wel 1500 Europeanen. Steeds ligt hier veel garnizoen in de ruime kazernen. Bij *Pontjol*, eenen met Europesche en officiers-woningen bebouwden, evenwijdig met Bodjong loopenden weg, ligt, eenigzins meer naar het zeestrand toe, de citadel. Deze stad heeft veel overeenkomst met Batavia, wat den aanleg betreft en prijkt tegenwoordig ook in voornoemde voorstad met een tal van aangenaam gelegen, dikwerf zeer sierlijke landhuizen en gebouwen. De handel dezer plaats is hoogst aanzienlijk en daarbij is zij tevens de hoofdzetel der inlandsche nijverheid, in katoen, metaal, leder, aardewerk, suiker enz., zoodat in en nabij de stad een nergens op Java geëvenaard gewoel en gewemel heerscht. — *Salatiga*, een klein doch lief plaatsje, is het ver-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

blijf van een Adsistent-Resident, op den weg naar de Vorstenlanden, zeer gezond in het gebergte gelegen; vruchteloos zou men — lazen wij ergens — Europa doorkruisen om eene zoo paradijsachtige landstreek op te sporen; de meeste gelijkenis biedt het zuiden van Frankrijk; het grootst gedeelte der kavallerie ligt hier in garnizoen, en liefst worden de uit Europa aangekomen troepen het eerst derwaarts gezonden om gemakkelijk te acclimateren. — Het oude doch vervallen *Demak* (*) is de hoofdplaats eener Adsistent-Residentie, en even als *Grobogan* in eene boschrijke doch vulkanische streek gelegen; althans de heete slijkvulkanen uit dien omtrek zijn bekend. — *Oengaran* op 13 paal van Samarang aan den postweg in de rigting van Salatiga, met een fortje en kleine bezetting; het geheel bijna verscholen tusschen kokospalmen en andere vruchtboomen; er is een Europeesch logement en een reconvalescenten-huis in dit bij uitstek gezonde plaatsje, werwaarts men de militairen uit het groote hospitaal te Samarang tot herstel hunner krachten heênzendt. Het is voorts beroemd wegens de oudheden en 7 oude tempels, die op ongeveer 3000 voet hoogte, op een paar uur afstand van Oengaran in het woeste, met kreupelhout bedekte gebergte worden gevonden. — *Kendal*, hoogst vruchtbaar Regentschap. — *Ambarawa* nabij een zeer groot moeras en beheerscht door de vesting *Willem I;* deze is te belangrijk om niet met een enkel woord te vermelden, dat zij bestaat uit een vierhoek met vier bastions, vereenigd door eenen hoofdwal, waar tusschen vier ravelijnen; elk der bastions en ravelij-

(*) Juist vernemen wij dat concessie tot het aanleggen van een spoorweg is gevraagd, van het Demaksche naar Samarang.

nen voorzien van een bomvrij reduit, en het geheel omringd door een bedekten weg; terwijl op vier of vijf plaatsen aan de hoofdwegen nog sterke torens moeten worden aangelegd en tegen het gebergte, bij het nog aanwezig gedeelte van eenen vermoedelijk ingezonken vulkaan, nog een geretrancheerd kamp, ter opneming des noods van het geheele mobiele Indische leger, moet worden ingerigt; want Willem I moet in tijd van gevaar, bij het invallen van eenen Europeschen vijand, tot zamentrekking van het geheele leger dienen. Gewoonlijk liggen er 3 bataillons infanterie, 3 kompagniën artillerie en 1 kompagnie sappeurs, terwijl er de groote militaire strafgevangenis gevestigd is, met al hare schoen- en kleêrmakers-werkplaatsen. Het pas vermeld moeras maakt voor een groot gedeelte de sterkte der vesting uit; daar het in 't midden zeer diep is en waarschijnlijk gevormd werd door den krater van den reeds genoemden ingezonken vulkaan, is het er niet ongezond en het water zelfs zeer helder; prachtige koffijplantaadjen, vruchtbare rijstvelden en een getemperd klimaat kenmerken dit distrikt.

Merkwaardig zijn de modderwellen, een paar uren van Worosari, die een hitte bezitten van 100° Fahrenheit en, alsof men de branding der zee zag, 10 el hoog de modder doen opborrelen; op de uitgestrekte vlakte groeit boom noch struik, doch er wordt veel zout gewonnen.

Residentie Kadoe of Kedoe.

In het bergachtig binnenland (met den vulkaan *Merapie*), bijna zoo groot als Limburg, doch digter bevolkt. De vruchtbare bodem van deze verrukkelijk schoone en gezonde landstreek levert vooral op veel rijst en koffij, en de beste

tabak; de grond is zoo algemeen bebouwd, dat er bereids gebrek aan timmerhout is. — *Magelang* is de hoofdplaats, met 4000 inwoners en een gemetseld fort, in eene der fraaiste oorden van Java, aan den sterk stroomenden *Progo;* op 10 palen afstand van dit fraaije vlek, nabij de rivier Progo, verrijst op een vrij aanzienlijken heuvel, de grootste en fraaiste tempelruïne van geheel Java; deze bewonderingswaardige Brahminen-tempel heet *Boro-boedhoer* en prijkt nog met menig schoon versiersel, ofschoon $12^1/_2$ eeuw oud. — *Menoreh*, *Temangong*, *Medono*, *Moentielan* en *Pakkies*, met Europesche boomgaarden, zijn alle hoog gelegen plaatsjes. De paarden zijn hier grooter en sterker dan elders op Java.

Residentie Bagelen.

Aan de vooral hier soms zeer steile zuidkust; hoogst vruchtbaar berggewest, ongeveer even groot als Zuid-Holland en even sterk bevolkt; koffij, indigo, katoen, tabak, suiker, thee en kaneel worden hier met het beste gevolg verbouwd, even als het hoofdprodukt rijst. — De hoofdstad is *Poerworedjo*, met een fort en militair hospitaal, overigens even onbeduidend als de hoofdplaatsen der Adsistent-Residentiën *Keboemen*, *Ledok* en *Ambal*. *Wonosobo*, de hoofdplaats der afdeeling Ledok, ligt 40 paal ten N. van Poerworedjo op 2540 voet hoogte; er is een fort met kleine bezetting, de hoogst gelegen sterkte van geheel Java.

Residentie Banjoemaas.

Aan de zuidkust met een uitgestrekt binnenland, dat vrij moeijelijk te genaken is; deze rijst producerende Resi-

dentie is iets grooter dan Gelderland en naar verhouding even digt bevolkt; het daartoe behoorend Noesa-Kambangan, welk eiland tegenwoordig weder bewoond is, sedert de door ons bestuur te *Bantengmati* en vroeger ook elders geplaatste bezetting de zeeroovers, die dit eiland verbazend teisterden, met geschut verjoeg. Het is het vaderland van de reusachtige woekerplant, rafflesia patma, die zonder wortels, stengels of bladeren eene bloem van 6 palm doorsnede ontwikkelt, bestaande uit een karmozijnrood hart, door eenige ook zeer levendig gekleurde, $1\frac{1}{2}$ palm dikke bloemschalen omringd. De bodem van Banjoemaas is zoo vruchtbaar, dat sommige bunders land 800 N. ponden tabak van uitnemende kwaliteit opleveren; ook de peper is vermaard. Bij *Telega-Leri*, bijna 6000 voet hoog, borrelt een wit vocht op, dat juist het aanzien van rijstwater heeft en eene temperatuur van 134—178° Fahr. bezit. — De hoofdstad *Banjoemaas* telt ongeveer 10 000 inwoners, doch de Europesche bevolking is zeer zwak vertegenwoordigd; de stad is goed gebouwd en voorzien van een fort en flink Residentiehuis. — *Tjilatjap* is de uitvoerhaven van Banjoemaas en Bagelen, en hoofdplaats eener Adsistent-Residentie, even als de in het hooge binnenland liggende plaatsen *Poerbolingo* en *Bandjarnegara*. — De rotsige zuidkust is even als het eiland Noesa-Kambangan rijk aan eetbare vogelnestjes, waarvan de inzameling, door de verbazende steilte der klippen en rotstoppen, allergevaarlijkst en hoogst romantisch is; op de meeste plaatsen moeten de stoutmoedige inboorlingen langs touwen worden neêrgelaten om de holen te naderen, alwaar de zwaluwen, welke deze nesten vervaardigen, zich gewoonlijk ophouden; middelerwijl bruischt en schuimt de branding onder hunne voeten, in eene diepte

welke iederen toeschouwer doet duizelen. Talrijke legendes omtrent de godin of beschermgeest dier klippen zijn onder de bevolking verspreid.

Residentie Madioen.

Even groot als de vorige, doch minder vruchtbaar en ook minder digt bevolkt; in het binnenland van oostelijk Java, met verbazend uitgestrekte, maagdelijke wouden, die van tijgers wemelen. Vooral het zuidelijk deel levert rijst, koffij, kaneel en thee. — *Madioen* is de schoon gelegen hoofdstad met een nog vrij nieuw fort; *Ponorogo* en *Ngawie*, in vruchtbare dalen en even als Madioen aan goede wegen, zijn Adsistent-Residentiën.

Dewijl hier vele afstammelingen van Inlandsche vorsten en grooten wonen, welke nog al hoofsch en trotsch zijn, en waarvan sommigen een grooten staat voeren, is de bevolking hier niet zoo eenvoudig als elders op Java, en de inborst zelfs iets minder goed, ofschoon de trouw aan het Nederlandsch gezag zoo weinig betwijfeld wordt, dat sedert eene reeks van jaren de kleine militaire bezetting uit het fort is verwijderd en geheel ingetrokken.

Adsistent-Residentie Patjitan.

Ten zuiden van Madioen langs de zuidkust; een zeer schilderachtig en moeijelijk bereisbaar distrikt, zoo groot als Drenthe en even schaars bevolkt; hout is het hoofdprodukt. Het vlek *Patjitan* ligt aan de goede ankerplaatsen aanbiedende baai van dien naam; de reede wordt door een klein fort beschermd, den Adsistent-Resident tot woning dienende; een vrij goede weg voert naar Madioen.

Residentie Kediri.

Even groot als Cheribon, doch niet half zoo digt bevolkt, aan Java's zuidkust, met een bergachtig binnenland; rijst, indigo, koffij en kaneel voortbrengende, vooral in de buitengemeen vruchtbare valleijen van de *Kediri-* en *Brantes*-rivieren; over de eerste voert de fraaiste brug van geheel Java, in de nabijheid van de hoofdplaats *Kediri*, welke zich voorts door niets van andere bloeijende binnenplaatsen onderscheidt. — Van de door kustvaarders gebruikt wordende baaijen, is die van *Prigi* nog de beste. — *Ngrowo* ligt zuidelijker en hooger dan Kediri en is verblijfplaats van eenen Adsistent-Resident. Vele wegen zijn onveilig door het aantal verscheurende dieren, met name tijgers. Een tal van prachtige Hindoesche tempels en overblijfselen van aanzienlijke steden komen in deze residentie voor, en het bezoek allezins waardig is de met beeldhouwwerken gesierde grot van Sela-mangleng, op een goed half uur afstand van de hoofdplaats.

Residentie Djapara.

Zij ligt op een noordelijken uithoek aan de Java Zee, is zoo groot als de provincie Groningen, doch digter bevolkt; het hoogste punt is in het midden, maar de bodem loopt zeer glooijend af en bevat in het N. veel zand en moerassen; suiker, koffij, vermaarde indigo en rijst zijn de hoofdvoortbrengselen. De groote postweg doorsnijdt de Residentie. — De oude hoofdplaats *Djapara* ligt nabij de kust en is zeer vervallen; tegenwoordig woont de Resident meer binnenwaarts te *Patti* en heeft onder zich een Adsistent-Resident in eerstgemelde plaats, vroeger bloeijend door

handel, en een ander te *Djawana* of *Joanna*, een net, Hollandsch plaatsje, met 10 000 inwoners, een fraai Residentiehuis, eenige Gouvernements-pakhuizen en een fort ter verdediging der voor groote schepen bevaarbare *Djawana*-rivier. — De hoofdstad Djapara is vermaard wegens de houtzagerij en vooral de kastenmakerij, daar voor gematigde prijzen allerlei meubelen naar het besteld model van djatiehout worden vervaardigd en met geheele ladingen naar Batavia verzonden.

Residentie Rembang.

Aan de noordkust, oostelijk van Djapara, bijna zoo groot als Cheribon en ongeveer even digt bevolkt. Een bergrug scheidt de kuststreken, waar de groote postweg langs loopt, van het vruchtbare dal der *Solo*-rivier (Java's grootste stroom); rijst, koffij, suiker, tabak en ontzaggelijke wouden (dus timmerhout en houtskool) zijn de hoofdprodukten. Er zijn goede havens, en die van de hoofdplaats is de beste, zoodat er dan ook scheepstimmerwerven zijn. — *Rembang*, met 10 à 11 000 inwoners, is zeer welvarend en eene lief gelegen plaats; een fort dekt de haven, die door een paar eilandjes tegen den invloed der moessons beschut wordt. Een hospitaal, eene flinke kazerne, eene kerk, een logement en eene gevangenis zijn hier te vinden. — Een Adsistent-Resident houdt verblijf te *Toeban*, eene volkrijke en levendige plaats aan eene veilige baai, met uitmuntende werven. Op korten afstand dezer plaats stort de waterval van *Djojogan* met klaterend gedruisch 100 voet diep neder. — *Lassem*, *Wondang* en *Bantjar* liggen ook aan zee en hebben mede eenigen scheepsbouw en handel. — De Adsistent-Residentie *Bodjo-negoro* ligt aan gene zijde der bergen aan de Solo-rivier. — In deze geheele

Residentie lagen, althans voor korte jaren, volstrekt geene Europesche militairen; alleen een paar officieren en onderofficieren, met de instruktie van 120 inlanders belast. — Nergens treft men zoo vele zwarte tijgers aan, dan in de Rembangsche wouden; dit woeste dier wordt trouwens alleen op Java gevonden.

Residentie Soerabaja.

Ongeveer zoo groot als Friesland en Groningen zamen, doch veel sterker bevolkt, met meer dan een millioen inwoners, liggende aan de Straat van Madoera. De slechts gedeeltelijk bergachtige, zeer vruchtbare bodem wordt begrensd door Java's grootste rivieren, de *Kediri* in het Z. en de *Solo* in het N.; de industrie is er niet onbelangrijk, maar de produktie van rijst, suiker, koffij, indigo, katoen en zout hoofdzaak; even als te Batavia en Samarang, is ook hier een raad van justitie in de hoofdstad gevestigd. Aan den zoogenaamden Trechter van de Straat van Madoera gelegen, bezit Soerabaja eene haven met twee ver uitspringende hoofden, welke zelfs voor groote oorlogschepen eene veilige, tegen alle winden beschutte legplaats aanbiedt. Daardoor alleen heeft deze stad veel voor boven Batavia en zij geniet dan ook bereids zooveel welvaart, — bevolking en hulpbronnen van vertier en verkeer nemen zoo aanzienlijk toe, dat velen aan deze gezonder gelegen stad, reeds thans den palm boven Batavia toekennen, hoewel men, de zaak op de keper beschouwende, moet erkennen, dat de hoofdstad met hare voorsteden het verre in grootschheid wint. Ofschoon de voormalige vestingwerken zijn afgebroken, wordt de stad verdedigd door het sterke fort *Erfprins*, op een eilandje of zandbank in de Straat Madoera,

alleen door vaartuigen in verbinding staande met het land, en de evenzeer nieuw gebouwde citadel *Prins Hendrik* aan de landzijde; een talrijk garnizoen houdt verblijf in die sterkten en in de stad, waarvoor de noodige kazernen, hospitalen, magazijnen en officiers-woningen aanwezig zijn. De stad ligt aan eene der mondingen van de Kediri (Kalimaas of riv. van Soerabaja) en is zeer regelmatig verdeeld in eene Europesche, Chinesche, Arabische en Inlandsche stad, ieder met hare eigen kerken en tempels; eene groote brug verbindt de beide rivieroevers en hier vooral heeft Soerabaja een levendig en welvarend aanzien; trouwens door de aangename wandelwegen, prachtige tuinen, rijk bebouwde velden, frissche stroomen en de levenslustige bevolking bezit Soerabaja een voorregt boven de beide andere groote steden van Java, terwijl in de stad zelve oneindig meer vertier heerscht dan in Batavia. Het groote maritieme etablissement ligt neven het droogdok aan de oostzijde; voorts heeft men hier de constructiewinkel met metaalgieterij en kanonboorderij, groote scheepstimmerwerven van particulieren, entrepôt- en stapelpakhuizen, benevens allerlei gebouwen en inrigtingen, welke in eene groote stad te huis behooren; thans reeds telt Soerabaja meer inwoners dan Java's hoofdstad, terwijl het handelsverkeer er bijna even aanzienlijk is. Een breede, met aanzienlijke buitenverblijven versierde grindweg voert naar het een half uur hooger op gelegen *Siempang*, alwaar de Resident woont en een luchtig, wél-ingerigt hospitaal is gebouwd. — Zoowel protestanten als roomsch-katholieken hebben in Soerabaja nette, eenvoudige kerkgebouwen, maar der vermelding dubbel waardig is de zeer fraaije, voor een tiental jaren gebouwde Mohammedaansche mos-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

kee, welks koepelvormig hoofdgebouw en rijzige minarets tot sieraad der stad strekken. — Ten N. van de hoofdstad, even als deze aan den grooten postweg, ligt *Grissee*, de hoofdplaats eener Adsistent-Residentie, eene vrolijke, welvarende stad met veel houthandel en scheepstimmerwerven. Deze, met een fraai regeringsgebouw versierde en van eene drukke bazar voorziene plaats, breidt zich langs het strand uit, deels rondom een met tamarindeboomen overschaduwd plein. De lage, zandige kust is ongemeen heet en ongezond, levert vrij wat zout op, doch slecht drinkwater. In de stad is eene salpeter-ziederij, waarvoor de grondstof wordt gehaald uit naburige holen en grotten, waarin millioenen vleêrmuizen huisvesten, wier uitwerpselen den ruwen salpeter helpen vormen. — *Sidajoe* ligt iets noordelijker, zeer gelegen voor den handel, aan den mond der Solorivier; er wonen eenige loodsen, maar ook een aantal rijke inlanders en welvarende handelaren; in deze lieve plaats is, even als in Grissee, het verkeer zeer gezellig: vooral de gegoede Javanen trachten zich hier door eigenaardige vermaken (tournooispelen enz.) het leven te veraangenamen. — *Modjokerto* of *Djapan* is eene Adsistent-Residentie in het boschrijke en bergachtige zuiderkwartier aan de Kediri; er wonen weinig Europeanen. — Aan dezelfde rivier, nabij het met fraaije buitenverblijven versierde Siempang, te *Denojo*, is het verblijf der kavallerie, waartoe men hier eene ruime en zeer goede kazerne met stalling heeft opgerigt.

Residentie Pasaroewan.

Ten Z. O. van Soerabaja en ongeveer even groot, maar

veel schaarscher bevolkt; zij breidt zich uit van de N. tot de Z. kust van Java en is in het midden met een aantal bergtoppen bezet, waaronder de *Semiroe* de hoogste, ofschoon de *Ardjoeno* en *Bromo* voor het minst even bekend zijn. Midden tusschen die trotsche vuurbergen ligt eene vruchtbare vallei, *Malang* geheeten, alwaar allerlei Europesche vruchten tieren; in de bergstreken blijft de thermometer tusschen 50 en 70° Fahr. Rijst, suiker, koffij, tabak, katoen zijn de produkten der lagere streken; hooger op vindt men zelfs kostelijke tarwe. — De aan den postweg gelegen hoofdstad *Pasaroewan* heeft breede straten, met goede huizen, ter wederzijde door tamarindeboomen beschaduwd, en is met haren aangenamen, uitlokkenden omtrek, eene der vrolijkste en welvarendste steden; een steenen fortje beschermd deze plaats. — *Grattie* is een dorpje, bekend wegens de eigenaardige wijze van eijeren te zouten; zonder de schaal te breken, doet men dit in het zilte slik van een naburig meertje; door geheel Indië worden die smakelijke eijeren gegeten, en op het meer worden dan ook 10 000 eenden onderhouden; voor 't overige is het zouten der eijeren, door ze in een sterken pekel te leggen, door geheel Indië in gebruik. — *Malang*, verblijf van een Adsistent-Resident, is verrukkelijk schoon gelegen in eene bijna nog woeste, ongemeen rijke natuur; de geurigste koffij en de gezochtste tabak komen hier gemakkelijk voort, doch tot heden in geringe hoeveelheid, wegens de schaarsche bevolking; eene versterkte kazerne ligt nabij de nog onbeduidende plaats.

In deze Residentie ligt het schoone *Tenger-gebergte*, bekend wegens den afzonderlijken volkstam, welke het bewoont; die 4—5000 zielen zijn de eenige Heidenen

van geheel Java (*), en toch volgens verklaring der onderzoekers, zuiver van zeden, onbekend met diefstal, moord, overspel; vrolijk en gehecht aan hunne gewoonten; zij belijden nog steeds de leer der Brahminen, de oude godsdienst van Java's inboorlingen.

Residentie Probolingo.

Deze Residentie is niet groot, maar zeer vruchtbaar en goed bebouwd, derhalve ook in evenredigheid sterk bevolkt. Alle produkten van het eiland komen hier welig voort, druiven beter dan elders op Java. De N. en Z. kust wordt door een bergachtig binnenland gescheiden. De hoofdstad *Probolingo* of *Poerbolingo* is eene vrij uitgestrekte en volkrijke plaats aan Java's N. kust; de woning van den Resident is omringd met schoone wandelwegen en eene laan van ongeveer een half uur lengte, voert van daar naar zee, nabij een gemetseld fort, met eene tamelijk sterke bezetting. — In het Z. bij *Loemadjang* zijn nog vele, aan wilde dieren huisvesting verleenende wouden.

(*) In de Residentie Bantam, 16 uur ten zuiden der stad van dien naam, woont eigenlijk nog een kleine volkstam, die noch de Mohammedaansche, noch de Christelijke godsdienst belijdt; het is die der Badoeïnen, welke in de eenzame bergstreken een stil en genoeglijk leven leiden, landbouw aan veeteelt, jagt en visscherij paarende; zeer gehecht aan bodem en voorvaderlijke zeden, vreedzaam, krachtig en vlug, bijna geene andere ziekte dan somtijds voorkomende kropgezwellen kennende. Hunne godsdienstige begrippen schijnen verwant te wezen, of ontleend te zijn aan de leer van Boeddha, en wordt door hen stiptelijk in eere gehouden; veelwijverij is onder hen streng verboden. Zij spreken een tongval van de Soendasche taal, welke in die streken algemeen gesproken wordt. Men schat hun aantal op verre na nog geen duizend zielen.

Residentie Bezoeki.

Deze Residentie is zoo groot als die van Rembang, doch veel schaarscher bevolkt: veel van de uitstekend vruchtbare grond wacht dus nog op bebouwing; rijst, koffij, katoen, tabak, peper en indigo worden hier het meest verbouwd; de woeste gronden zijn bijna overal bebosch. De vischvangst is belangrijk aan de N. en Z. kust. Het onbewoonde eiland *Baroeng* behoort onder Bezoeki. — De hoofdstad *Bezoeki* ligt aan den postweg en aan eene veilige reede, doch is ongezond, weshalve de Resident, de ambtenaren en het garnizoen verblijf houden op eene een uur zuidwaarts veel hooger gelegen plek grond, van waar men een fraai, ruim uitzigt heeft; in de stad is nog weinig handel en scheepvaart, doch deze beginnen zich langzamerhand te verlevendigen. — *Panaroekan* ligt ruim 8 uur oostelijker aan den postweg, en biedt ook eene veilige reede aan, waarvan echter weinig gebruik wordt gemaakt. Hier vestigden de Portugezen zich het eerst, doch de stad is sedert achteruitgegaan, al verblijven er nog vrij wat inlandsche grooten. Een fort verrijst nabij de kust. In de baai is te midden van het zeewater eene bron van versch water.

Adsistent-Residentie Banjoewangi.

Eene niet uitgestrekte, in alle rigtingen van bergen doorsneden Residentie; de meeste streken, hoewel heerlijk schoon, liggen in den wilden natuurstaat, en dus is deze zuidoostelijkste hoek van Java het schaarscht bevolkt; intusschen neemt de bebouwing hand over hand toe; koffij, peper en tabak vormen met de nopal-teelt (*cochenilje*)

de winstgevendste artikelen. De parel-visscherij in Straat *Bali* is niet onbeduidend. — Door de schaarschheid der bevolking is naauwelijks een vijfde van den bodem bebouwd, en de bloeijende omstreken der hoofdplaats leveren dus eene aangename afwisseling op, als men de woeste wouden in het noorden dezer Residentie is doorgetrokken; zij wordt voor een veelbelovend gewest gehouden. — De hoofdplaats *Banjoewangi*, over Soemberawoe (op Java's N. O. hoek) met den grooten postweg verbonden, wordt voor ongezond gehouden; de reede, in straat Bali gelegen, is veilig en voorzien van een fort, *Utrecht* genaamd, dat het kleine garnizoen ten verblijve strekt; de Adsistent-Resident en de ambtenaren hebben alleraangenaamste woningen in de hoofdplaats zelve. Deze Adsistent-Resident is tevens Gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok, beide meer oostwaarts liggende eilanden, slechts middellijk onder Nederlandsch Opperbestuur staande. — De Straat Bali wordt in de west-moesson door de Europesche schepen gebezigd, om van Java huiswaarts te keeren, en ter reede van Banjoewangi wordt alsdan het laatste versch water ingenomen.

Residentie Madoera.

Dit bijna 100 vierkante mijlen beslaande eiland ligt ten oosten der Residentie Soerabaja, door Straat *Madoera* en den *Trechter* van Java gescheiden; het is goed bevolkt, en de heuvelachtige grond is nog al vruchtbaar, ofschoon die in dit opzigt ten achteren staat bij dien van Java. Al de reeds genoemde produkten worden ook hier met min of meer goed gevolg gekweekt, behalve koffij. Er heerscht over 't algemeen een vrij groot onderscheid tusschen het karakter van den Ma-

doeroes en den Javaan; de eerste is minder onderworpen, maar daarentegen dapper, waakzaam, ondernemend en opregt; groote deugden, vooral op prijs gesteld, wanneer zij als hulptroepen dienst deden, zooals op Java, Celebes en Bali.

Het eiland is verdeeld in drie rijken: *Madoera*, in het W., *Pamakassan* in het midden, en *Soemanap*, het volkrijkste in het O. De Resident verblijft te *Bangkalang* (tegelijk hoofdstad van het Rijk Madoera), eene ruime, volkrijke stad; hij woont in het nabijgelegen fort. De Sultan trekt aanzienlijke inkomsten van de opbrengst der eetbare vogelnestjes. — *Soemanap*, in het O., is de aanzienlijkste, welvarendste en handelrijkste stad; behalve de Chinesche, Javaansche en Arabische wijken, is hier ook eene Nederlandsche stadsbuurt, met eenige steenen huizen; deze Europesche wijk, naar de rivier waaraan zij gebouwd is Maringan genaamd, ligt 3 palen van Soemanap verwijderd en is vrij groot, want er zijn wel 300 Christenen; de bazar is zeer levendig en de omstreken zijn bekoorlijk. — *Pamakassan* is eene binnenlandsche stad, hoofdplaats van het gelijknamig, thans onmiddellijk aan Nederland onderworpen Rijk. — *Boender*, een kustplaatsje aan de Z. kust met zoutpannen. — Op het kleine iets noordelijker gelegen eiland Bawean resideert een Nederlandsch Gezaghebber.

De Vorstenlanden.

a) Keizerrijk Soerakarta of Solo.

Op 112 vierk. mijlen telt dit Rijk ruim 600,000 inwoners, dus op de oppervlakte van (bijna) Gelderland en Utrecht ruim zoo digt bevolkt. Midden op Java in eene kom van bergen gelegen, strekt een schaarsch bewoond

gedeelte zich tot de zuidkust uit. De bevaarbare *Solo* doorsnijdt het Rijk, dat door goede, breede wegen met den grooten postweg en de naburige gewesten is verbonden; de vruchtbare welbebouwde bodem brengt vooral rijst, koffij, suiker, thee en tabak voort. De Keizer wordt gemeenlijk Soesoehoenan genoemd, en heeft over zijne onderdanen zoowel wereldlijk als geestelijk gezag, maar bestuurt thans, volgens kontrakten, zijn rijk als leen van het Nederlandsch Gouvernement, dat hem eene ruime schadevergoeding heeft toegekend en een Resident in de hoofdplaats vestigde, die voor de naleving der verdragen moet zorgen. — Die hoofdstad, *Soerakarta*, is eigenlijk eene verzameling van steden op 4 uren oppervlakte; de *kraton* (het keizerlijk paleis) neemt daarvan met vijvers en tuinen een aanzienlijk deel in. De Europesche wijk ligt neven een groot exercitieveld, waarop een fort in het midden verrijst, dat de hoofdstad bestrijkt en steeds goed van garnizoen is voorzien. Van de nijvere bevolking van ruim 100 000 zielen, woont een tiende in den kraton; er wonen hier voorts veel Europeanen, die uitgestrekte landerijen in pacht hebben. — *Kartasoera*, op een paar uur afstand ten W. van de hoofdstad, was vroeger de residentie des Sultans, doch is thans een weinig beduidend plaatsje geworden. — Te *Selo*, tusschen de hellingen van de Merapie en Merbaboe, heeft de Resident op eene hoogte van ruim 1500 voet een landhuis, alwaar men de aangenaamste luchtstreek van misschien de geheele wereld heeft, daar de thermometer steeds tusschen 40° en 60° blijft, en de stortregens hier niet zoo menigvuldig zijn als elders op die hoogte. — Verschillende versterkte plaatsen dienen tot het in bedwang houden van de inlandsche bevolking, die

echter geene aanleiding tot eenig wantrouwen geeft; de gewigtigste sterkte is het fort *Klatten*, hoog en gezond gelegen nabij den grooten weg naar Djokjokarta.

b) Koningrijk Djokjokarta.

Zoo groot als Friesland, doch veel digter bevolkt; niet zoo aanzienlijk als het Rijk Solo, doch ongeveer in dezelfde verhouding tot Nederland staande; van het hooge binnenland breidt het zich langs de hier bijna ontoegankelijke zuidkust uit, ten Z. W. van Soerakarta, waarmede 't vroeger het magtig rijk *Mataram* vormde. Grond en klimaat zijn niet zoo gunstig als in Solo, doch evenwel is de aanbouw van rijst, koffij, suiker, indigo, peper, maïs en tarwe zeer aanzienlijk, terwijl er djatiehout in overvloed is. — De hoofdplaats van de Residentie en het Koningrijk is het groote, regelmatig gebouwde, doch in drie wijken verdeelde Mataram, thans algemeen *Djokjokarta* genoemd. Er zijn hier, even als te Soerakarta vele Europesche inrigtingen, ter beschaving en tot genoegen, en het aantal Europeanen is vrij aanzienlijk; de bevolking wordt op ruim 50 000 inwoners geschat, waaronder een aantal rijksgrooten en leenmannen met, vooral vroeger, aanzienlijke bezittingen. Het fort bestrijkt de geheele stad, en is van een sterk garnizoen voorzien. De ligging van Djokjokarta is overigens verrukkelijk schoon te noemen, op eene liefelijke vlakte te midden van trotsche, boschrijke bergen. De bevolking van dit Vorstenland is volgens sommigen vrij ongunstig bekend, wegens bijgeloovigheid, domheid en weinig lust tot arbeid; hetgeen, gepaard aan hunne mindere gedweeheid, voor een groot gedeelte wordt toegeschreven aan de onderdrukking en knevelarij, waaraan zij langen tijd waren blootgesteld;

PERPUSTAKAAN NASIONAL

anderen daarentegen trekken partij voor deze bevolking en roemen haar als vrij beschaafd, gastvrij en werkzaam, doch voegen er bij, dat vooral op Java, en dus ook hier, het volk door misleiding en opruijing van inlandsche priesters tot misdrijf en onwil is over te halen. De bekende Javaansche oorlog tegen Diepo Negoro verminderde alleen de bevolking van dit rijk tot op minder dan de helft.

Op de grenzen van de Residentie *Kadoe* en de beide Vorstenlanden *Soerakarta* en *Djokjokarta* verheft zich de trotsche vulkaan *Merapie* tot eene hoogte van ongeveer 9000 voet; steeds werpt hij zwaveldampen en waterdampen uit, soms volgen hevige uitbarstingen, en de inboorlingen herinneren den bezoeker nog altijd met ontzetting, hoe vóór vijf eeuwen eene verschrikkelijke verwoesting in den omtrek is aangerigt. De breede helling is hier en daar steil, meestal rijst de bodem echter zeer langzaam, en vooral is dit het geval aan de naar Djokjokarta gekeerde zijde; in die landstreek is het, dat nabij *Brambanan* de grootsche ruïnen liggen, welke zoo merkwaardig voor den oplettenden beschouwer zijn; het zijn tempels en paleizen, muren en overoude, thans onherkenbare gebouwen, welke te zamen de overblijfselen van eene uitgestrekte stad schijnen te zijn; alles zoo kunstig zonder kalk of metselspecie in en op elkander gewerkt, dat bouwkundigen er thans nog verbaasd over staan, en op vele plaatsen, vooral nabij de tempelingangen, prijkende met keurig bewerkte, dikwerf nog vrij goed bewaarde beelden; het geheel echter zoo welig, zoowel in- en als uitwendig begroeid en onder het groen verscholen, dat men voortdurend nieuwe ontdekkingen doet. Het is in dit oord, gezegend door een overheerlijk klimaat, als ware het midden op Java gelegen, dat de Regering

vroeger het plan had opgevat om den zetel van het bestuur te vestigen; daartoe werden opnemingen bevolen en opmetingen bewerkstelligd, zonder dat wij ooit zijn te weten gekomen of het voornemen geheel is opgegeven, dan slechts sluimert. — Wij mogen niet zwijgen van de prachtige oudheden, tempels en bouwvallen, verspreid over den ruim 3000 voet hoogen, westelijken rug van den op de grenzen van Madioen verrijzenden vulkaan Lawoe; letterlijk doet de grijze oudheid en het kolossale beeldhouwwerk iederen bezoeker verbaasd staan.

SUMATRA.

Dit westelijkste der Groote Soenda-eilanden, is door Straat *Soenda* van Java gescheiden; het is eene der grootste eilanden der wereld, wel 13maal grooter dan geheel Nederland, doch niet zeer digt bevolkt; ofschoon de binnenlanden gedeeltelijk nog onbekend zijn, kan men veilig aannemen, dat op de 8000 vierkante mijlen nog geen 4 of 5 millioen menschen leven; onze officiële opgaven zouden zelfs eene nog veel schaarscher bevolking doen vermoeden. Ongeveer 220 mijl lang, ten hoogsten 50 mijl breed, doorsnijdt eene bergketen van vulkanischen oorsprong het eiland in de volle lengte, meestal de westelijke kusten op een afstand van nog niet 20 mijlen begeleidende, zoodat de gemeenschap van de westkust met de veel uitgestrekter oostelijke helling zeer moeijelijk is, en de gemeenschap langs het strand ook meermalen belemmerd is. Eenige bergen zijn nog hooger dan die op Java, doch het aantal vulkanen is veel geringer. Een gedeelte der ontoegankelijke

binnenlanden behoort feitelijk niet onder Nederland, dat slechts stap voor stap dieper binnendringt, maar geheel onafhankelijk zijn bovendien het rijk Atsjin, Sumatra's noorderdeel, en een tal van rijkjes aan de noordoostzijde; twee derde deel van het geheele eiland is echter in bezit van Nederland, en met name de geheele Z. O. helft, en het grootst gedeelte van de Westkust; de kustlanden zijn overal bijzonder vruchtbaar; rijst, maïs, sago en peper, zijn de oorspronkelijke produkten des lands, koffij, katoen, kaneel, specerijën, kamfer en gommen worden er tegenwoordig ook gewonnen; de bergachtige streken zijn vooral in het Z. met ondoordringbare wouden bedekt, en bevatten eenige nuttige delfstoffen: ijzer, steenkolen, zwavel, hier en daar goud. Het land heeft bijna geheel het karakter van het Indisch vastland; dit is niet alleen het geval met den krachtigen en zeer afgewisselden plantengroei, maar men vindt hier ook dezelfde dieren, nevens den tijger ook den olifant en den beer, die men op Java niet ziet.

Het klimaat is zeer onderscheiden; op de hooge binnenlandsche bergvlakten versterkend en aangenaam, in sommige kuststreken, en wel met name aan de moerassige oostelijke vlakke stranden, heet en niet gezond. De bevolking is van Maleische afkomst, doch er is een groot verschil tusschen de ruwe Heidensche Batta's van het binnenland, die zelfs kannibalen zijn, en de landbouwende Redjang's en andere Mohammedaansche kustbewoners. Chinezen, Europeanen en andere vreemdelingen zijn zich langzamerhand op onderscheiden plaatsen komen vestigen. Door de meeste ooggetuigen wordt het Nederlandsch bestuur op Sumatra geprezen; vóór de in bezitneming leefden alle Maleische stammen in duurzamen krijg; roof en moord was schering

en inslag: thans wenden zich allerwege goede wegen door het schoone landschap, orde en regt wordt gehandhaafd, en toch is de vrijheid van het volk genoegzaam onbeperkt, daar de Nederlandsche regering zich zoo weinig mogelijk mengt in het binnenlandsch bestuur. Evenwel zijn er telkens kleine oproertjes te dempen.

„Alle *spleen*-lijders," zegt *O. von Kessel*, „die zich met de schoonheden van Zwitserland en Italië hebben verzadigd, zou ik naar Sumatra willen zenden. Vooral aan de Westkust kunnen alle natuur- en wildernisdorstige zielen naar hartelust in lange teugen drinken, nu en dan ter afwisseling, om de 4 of 6 weken, dus niet al te dikwijls, eene kleine vulkanische aardbeving bijwonen, die menschen en bamboeshutten door elkaâr doet tuimelen. Wild en romantisch zijn die hooge bergen met hunne bergstroomen en meren, watervallen en rotsen, 10 000 voet hooge toppen en vulkanen; — schilderachtig schoon die bebouwde dalen der Padangsche Bovenlanden, 13 Kota's en andere distrikten; — wild en stil, de nog onbebouwde hooge bergketens, wier voet tot aan de zeekust voortloopt, en wier kruinen met ongerepte bosschen bezet zijn. Hier vindt men ook den oorspronkelijken, in zeden en kleederdragt nog onvervalschten Maleijer.

En door deze, nog voor 25 jaren ontoegankelijke berglanden loopt thans een ruim honderd mijlen lange, schoone weg, langs welken in korte dagreizen vriendelijke stationshuizen zijn opgerigt, om den vermoeiden ruiter of reiziger op te nemen, en hem Rhijnwijn en Champagne, Engelsch bier en Seltserwater, hammen en sardijnen voor te zetten, indien hij de Maleische keuken — rijst met kerrie, gevogelte en visch — niet verkiest.

Genoeg, ik beveel Sumatra allen reizigers aan; het is schooner dan beschreven kan worden, minder gevaarlijk en gemakkelijker te bereizen dan men zou kunnen gelooven."

Dezelfde reiziger deelt de opmerking mede, dat eigenlijk de Maleijers zeer weinig van den *Koran* weten, dan dat het eten van zwijnenvleesch en het drinken van sterken drank verboden is; wil men nu zonder veel opoffering een wit voetje krijgen in 't oog van een of ander bewoner van den Archipel, dan is de sleutel van het geheim, dat men zich van die beide zaken onthoudt.

Het Nederlandsch grondgebied op Sumatra bestaat uit het Gouvernement van Sumatra's Westkust, de Adsistent-Residentie Bengkoelen, de Lampongsche distrikten en de Residentie Palembang met onderhoorigheden.

GOUVERNEMENT: SUMATRA'S WESTKUST.

Van Singkel zuidwaarts tot voorbij Indrapoera, met de hoofdstad Padang; verdeeld in de drie Residentiën:

Tappanoeli.

De noordelijkste kuststreek, met overvloed van levensmiddelen en heerlijk bronwater. In de vruchtbare bergvlakten verbouwt men rijst, koffij, suiker en peper, voorts groeit de kamferboom in het binnenland in het wild. — Aan de ruime veilige baai van Tappanoeli vindt men de post *Sibogha*, de fraai gelegen verblijfplaats van den Resident, alwaar de straatweg van de Padangsche Bovenlanden eindigt. — De overige havens van eenig belang, welke ook

alle van bezettingen in de meer of minder doeltreffende sterkten zijn voorzien, zijn: het veel noordelijker gelegen *Singkel*, aan den mond eener gelijknamige bevaarbare rivier, met vrij wat handel in kamfer, peper en stofgoud; *Baros* of *Bahros* iets meer zuidwaarts, met een klein fort en veel welvaart; eindelijk *Natal* in het zuidelijkst distrikt, eene onveilige reede, gedekt door een steenen fort op een nabij de kust gelegen eilandje. Door een goeden weg met Natal verbonden, treft men in het binnenland het fort *Elout* aan; de vrij sterke bezetting moet de bevolking van het landschap Mandheling in toom houden; ook behoort het binnenlandsche gewest Ankola tot deze Residentie, die bovendien de volgende eilanden, ten W. van Sumatra gelegen, bevat: *Poeloe Nyas*, vrij groot, en bewoond door 20 0000 Maleijers; in de hoofdplaats *Goenong-Sitolo* hebben wij een civielen Gezaghebber; de *Batoe-* of *Steen-eilanden*, boschrijk, sago en vogelnestjes opleverend; er verblijft een Nederlandsch Posthouder.

Residentie Padang.

Grenzende aan de vorige, doch grootendeels ten zuiden van de linie, en meestal kuststreken bevattende; de regtstreeksche vaart op het moederland houdt zich hoofdzakelijk bezig met den vervoer der in het binnenland geproduceerde peper, koffij, gambier, kassia, benzoïn, stofgoud, kamfer en andere artikelen van waarde. — De hoofdstad *Padang*, onze oudste bezitting op Sumatra, strekt tot verblijf aan den Gouverneur der Westkust, telt tegenwoordig 10 000 inwoners, en is buitengemeen fraai gelegen, te midden van rijstvelden, tuinen vol muskaat- en nagelboomen, kokospalmen en andere tropische gewassen, aan de monding eener kleine

rivier, van rondom door schilderachtige bergen begrensd; de stad zelve, met eene groote, drukke markt, aanzienlijken handel en welvarend Chineesch kamp, is evenwel in het geheel niet fraai, doch ondergaat tegenwoordig veel verbeteringen. Een goed onderhouden weg voert naar de binnenlanden; de stad wordt aan de landzijde verdedigd door drie zeer sterke gemetselde blokhuizen, terwijl zij aan de zeezijde van doorloopende batterijën is voorzien. De reede ligt iets ten zuiden der stad, achter den ver in zee vooruitstekenden *Apenberg*, aan gene zijde der rivier; zoo zeer grenst hier de woeste natuur aan de vorderingen der beschaving, dat men aan de eene zijde van den stroom scharen van apen op de vangst van visschen en kleine schelpdieren ziet, terwijl op den anderen oever kooplieden en koelies bezig zijn goederen te laden of te lossen. Op 3 paal afstand, te *Songhee*, heeft de Gouverneur een lief gelegen buitenverblijf, *Welkom* genaamd. — *Aijer-bangis*, de voormalige hoofdplaats eener Residentie, ligt noordwaarts aan de kust, heeft eene veilige binnen- en buitenreede, en door de gunstige ligging nog al wat handel; er bevindt zich een klein detachement soldaten even als te *Priaman*, welks haven door een paar kleine eilandjes wordt gedekt, en door het fort *Vredenburg* beschut. — Iets noordelijker heeft men het minder aanzienlijke handelsplaatsje *Tikoe*, geheel uit bamboeswoningen bestaande. — In het binnenland ligt het nijvere landschap Rau, ten N.O. van den berg *Ophir*, dat doorsneden wordt door den grooten rijweg en de forten *Sevenhoven* en *Amerongen* bevat. Het zuidelijk deel der Residentie wordt ingenomen door het eertijds aanzienlijk Rijk Indrapoera; de bodem is zeer vruchtbaar, doch de luchtgesteldheid ongezond, zoowel voor in-

boorling als Europeaan. Het aanzienlijk vlek *Indrapoera* ligt aan de monding der gelijknamige rivier, en de vrij goede reede wordt door eene sterkte beschermd. Voorts behooren tot deze Residentie de vrij groote *Mantawi-eilanden*, voor den handel van weinig belang.

Residentie Padangsche Bovenlanden.

Langs de noord-oostelijke grenzen der pas vermelde Padangsche Benedenlanden strekken zich de Bovenlanden uit: een hoog gelegen berggewest, met koele, elkander afwisselende land- en zeewinden; eenige meren en rivieren veraangenamen het landschap, en dragen tot de vruchtbaarheid bij. Het schoone gewest Agam ligt wel 3000 voet hoog en bevat de hoofdplaats der Residentie, *Boekit-Tinggi* of *Fort de Kock*, met een sterk garnizoen aan den grooten rijweg. Koffij, tabak en indigo zijn de hoofdvoortbrengselen. Met de overige distrikten der Residentie vormt Agam het voornaamst gedeelte van het voorheen magtig Rijk Menang-Kabau, eene der vruchtbaarste, schoonste en best bevolkte provinciën van Sumatra. Men vindt er nog de volgende sterkten, als: *Kota Generaal Cochius*, vroeger *Bondjol*; *Matoewa* ten oosten van het meer der *X Kota's*; *van der Capellen* ten Z.W. en *Padang-Pandjang* ten Z.O. van den vulkaan *Merapie*, — laatstgemelde plaats is de hoofdstad van het landschap Tanah-Datar; — *Paja-Komba*, hoofdpost der *I Kota's*, een groot en welvarend vlek in een hoogst vruchtbaar dal; de Forten *van den Bosch* en *Veltman* in dezelfde landstreek; *Raaff* in de zoogenaamde *IV Kota's*; *Boewah-Penniang* of *Pangiang* in *Taloe* en *Tandjong-Ampalo* in de *VII Kota's*.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Wij behoeven wel niet te zeggen, dat deze forten hoofdzakelijk bestemd zijn om de nog al onrustige bevolking in bedwang te houden, ofschoon deze zelve tot den aanleg heeft medegewerkt, aangezien verondersteld werd, dat zij uitsluitend moesten dienen, om de bevolking tegen onverhoedsche invallen der naburige onafhankelijke stammen te beveiligen; reeds zijn deze langzamerhand met ons bevriend geworden, althans wordt te *Lama-bazar*, aan de noordelijkste uithoek van Agam, eene zeer druk bezochte ruilmarkt gehouden; wekelijks komen hier duizende binnenlanders.

De Adsistent-Residentie Bengkoelen.

Langs het zuidelijk deel van Sumatra's Westkust uitgestrekt tot aan den *Vlakken Hoek* of *Tandjong-Blimbing;* het is eene tamelijk smalle, dun bevolkte, niet gezonde, doch vrij vruchtbare kuststrook, langzaam in ontwikkeling komende, doch tot heden niet van groot belang voor den uitvoerhandel. De hoofdstad dezer op zich zelve staande Adsident-Residentie is *Bengkoelen*, bevallig aan de kust gelegen, met eene veilige reede en 12000 inwoners, waaronder zeer weinig Europeanen, en deze zijn er meestal van Britsche afkomst, daar die bezitting ons eerst in 1824 bij ruiling is afgestaan. Even benoorden de stad ligt het vrij sterke fort *Marlborough*, dat stad en haven bestrijkt.

De Lampongsche distrikten.

Sumatra's zuidelijk gedeelte, zeer schaarsch bevolkt, doch vol gebergten, wouden en gevaarlijke wilde dieren. Aan de meestal lage, moerassige kust vindt men langs Straat Soenda uitgestrekte baaijen, waaronder de Lampongs-baai, met de hoofdplaats *Telok-Betong*, een klein vlek met een

fort, alwaar de civiele en militaire gezagvoerder resideert. De peper-kultuur heeft hier plaats geruimd voor eenigen rijst- en katoenbouw.

Residentie Palembang.

Aan Sumatra's oostzijde, tot diep in het binnenland; ruim $^2/_3$ der oppervlakte van Java beslaande, doch kwalijk 400 000 inwoners tellende, breiden zich de uitgestrekte landschappen uit, welke onder deze Residentie behooren. Vlakke, digt met bamboes bewassen aangespoelde gronden, en uitgestrekte, welige rijstvelden rijzen langzamerhand tot even vruchtbare, doch minder bebouwde golvende heuvels, wier bijna ondoordringbare wouden weêrgalmen van het geweldig gedruisch, dat een troep rennende olifanten veroorzaakt, of van het geschater en gesnater der kleinere boschbewoners. Deze wildernissen worden door geene groote wegen doorsneden; de talrijke rivieren zijn de eenige middelen van gemeenschap, en het binnenland is nog zoo weinig ontgonnen, dat de landbouwprodukten nog niet eens voldoende zijn voor de behoeften der bevolking; eigenaardige voortbrengselen en uitvoerartikelen zijn: benzoïn, drakenbloed, rotting, honig en was, stofgoud en houtsoorten. De bewoners zijn nog al nijver en zelfs zeer kunstvaardig, en houden zich vooral in de uitgestrekte, ruim 40 000 inwoners tellende, hoofdstad bezig met het weven, draadvlechten, in hout en ivoor snijden, metaal bewerken en velerlei andere handwerken, en dat wel op eene bijna onverbeterlijke wijze, niettegenstaande hunne werktuigen allereenvoudigst en zelfs gebrekkig zijn.

Palembang was vroeger het verblijf van een oppermagtig Sultan, wiens sedert goed versterkte vorstelijke woning

(*kraton*) en gezag thans aan den Resident zijn ten deel gevallen. De stad ligt aan de aanzienlijke rivier de *Moesie*, 20 uur boven dier monding; toch doen eb en vloed zich hier van Mei tot November gevoelen, met een verschil van meer dan 10 voet, terwijl in de overige maanden het vele bergwater alleen een sterken stroom zeewaarts zendt. Meer en meer verrijzen er steenen Europesche huizen, want de handel dezer stad bloeit voorzeker, en Palembang zou zich, na het reeds vermelde, niet van andere plaatsen onderscheiden, ware het niet, dat het meerendeel der Chinezen op *rakits* of vlotten woont, hetgeen is toe te schrijven aan de achterdochtige staatkunde der Vorsten, die niet gedoogd dat een vreemdeling *voet aan land zette*. De Chinezen weten echter overal raad voor, en als bewijs dat hunne keuze van woonplaats nog niet eens zoo slecht is te achten, zou men kunnen aanvoeren, dat verscheidene Europeanen tegenwoordig ook dergelijke waterwoningen in gebruik hebben; frischheid, zindelijkheid en een grootsch riviergezigt zijn de goede zijden van zulk een verblijf. Minder aangenaam is het, dat het weder hier zeer afwisselend is, en zich door stormbuijen kenmerkt; hoe goed de Palembanger voor het overige op het water te huis is, gebeuren er bij zulk eene gelegenheid wel eens ongelukken. — *Lamabang* ligt niet ver van de hoofdplaats, en bevat de vorstelijke praalgraven. — In het binnenland is alleen vermeldingwaardig het gezond gelegen *Lahat*, aan een der takken van de Moesie, alwaar een civiel Gezaghebber en eenige militairen verblijf houden, en eene geregelde markt van karbouwen, olifantstanden en *poela's* (bindgaren) in te ruilen tegen zout, lijnwaden enz., plaats grijpt.

Eene onderhoorigheid van deze Residentie is het zeer

uitgestrekt doch schaarsch bevolkt Rijk Djambi, welks Sultan aan den regter oever der gelijknamige rivier te *Tanah-Pilé* verblijf houdt, en Nederlands oppergezag erkent. Nabij de hoofdstad heeft onze regering onder anderen te *Moeara-Kompej* eene vestiging met militaire bezetting.

Ten noorden van Djambi ligt het veel kleiner, wegens de schoone vrouwelijke bevolking bekend Rijk Indragiri, met de hoofdplaats *Ringat*, dat even als het vorige en als het meer noordelijk Siak eene middelbare bezitting van Nederland is; de Sultans erkennen althans ons opperbewind, dat door den Resident te *Riouw* op hen wordt uitgeoefend. Voor handel, scheepvaart of landbouw zijn dergelijke vasal-gewesten van bijzonder weinig belang; zij dienen alleen ter bevestiging van het staatkundig gewigt, dat wij in deze streken bezitten.

Residentie Riouw.

Behalve de evengemelde Rijken Indragiri en Siak op Sumatra, bevat dit distrikt al de eilanden ten zuiden van Malakka en Singapoera, ten noorden van Bangka gelegen, benevens de meer verwijderde *Tambelen-*, *Anambas-* en *Natoena-eilanden* in de Chinesche zee. De grootste eilanden zijn *Bintang* en *Lingga*, alwaar de Sultan resideert, wiens heerschappij zich over dezen geheelen Archipel uitstrekt, want regtstreeks is aan ons bewind alleen onderworpen het slechts 1 vierkante mijl groot eilandje *Tandjong-Pinang* (nabij *Bintang*), met onze hoofdstad *Riouw* en het beschermend fort *Kroonprins*. De 20 000 inwoners dezer bloeijende vrijhaven houden zich bezig met handel, scheepsbouw en andere nijverheid. De fraaije ligging in eene aangename en gezonde luchtstreek, de goede huisvesting voor ambtenaren

PERPUSTAKAAN NASIONAL

en militairen, de aanwezigheid van nog al eenige Europeanen, hier heen gelokt, door de aanzienlijke produktie van en handel in peper en gambier, terra-japonica en velerlei houtsoorten, maken het verblijf hier zeer gewild; misschien ook draagt de nabijheid van Singapoera, dus van de groote landmailroute, daar iets toe bij. Een aantal Chinezen zijn zoowel te Riouw als op de naburige eilanden gevestigd, en houden zich druk bezig met de landontginning.

Behalven de stoombooten, die langs *Muntok* en *Riouw* de postgemeenschap tusschen Batavia en Singapoera onderhouden, is de hoofdstad van Nederlandsch-Indie voortdurend in stoombootverbinding met de bezittingen op *Borneo*, *Celebes* en zelfs op de verwijderde *Molukken*, alwaar *Amboina* iedere zes weken door eene poststoomboot wordt bezocht.

Residentie Bangka.

Zeker bij naam een der meest bekende eilanden van onze bezittingen! — laat ons zien, of wij er ook niet eens nader kennis mede kunnen maken. Dit eiland, dat zoo gewigtig is voor den Nederlandschen handel niet alleen, dewijl het Holland tot wereldmarkt van het tin maakt, maar dat ook zooveel bijdraagt tot den bloei der Indische financiën, schijnt dubbel waard te wezen, dat wij er een kijkje nemen. Ruim zoo groot als onze vier noord-oostelijke gewesten, doch uiterst schaarsch bevolkt, levert het uit het plantenrijk zeer weinig produkten op, niettegenstaande de grond zeer vruchtbaar is, en de bergen — waaronder zeer hooge — meestal tot de kruin toe bewassen zijn met prachtige bosschen; hier en daar is het terrein daarentegen ingenomen door uitgestrekte *allang-allang* of Indische grasvelden, waarop

PERPUSTAKAAN NASIONAL

velerlei grof wild, reebokken en zwijnen, rondzwerven. De natuur is er schoon: de palmen met hunne sierlijke kruinen verheffen zich trotsch boven de loofboomen, die digte gewelven vormen; orchideeën woekeren op de takken der reuzen des wouds, waar langs slingerplanten en varenkruiden opgroeijen; verschillende bloeijende boomen, prijkende met de schitterendste en prachtigste kleuren, vergrooten de schoonheid van het natuurtooneel, dat verlevendigd wordt door het heen en wedervliegen, fluiten en kirren van tallooze papegaaijen, parkieten en andere schitterend gekleurde vogels.

Daar er gebrek aan paarden is, reist men hier veel in overdekte bamboezen leuningstoelen of draagkoetsjes, langs de vrij goed gebaande wegen, naar de hoofdplaatsen der mijndistrikten, waarin dit eiland ten behoeve der tin-produktie is verdeeld; immers moge de steen- en kalkachtige bodem van Bangka over het algemeen minder geschikt ter bebouwing wezen, hij is daarom niet te minder rijk, want uit 240 mijnen wordt jaarlijks ruim 10 millioen A. pond tin gewonnen, en zulks geheel ten voordeele van de regering, onder toezigt van Europesche ambtenaren door vrijwillig herwaarts getogen Chinezen; in sommige binnenlandsche distrikten leveren de mijnen en kolenbranderijën ten behoeve der smeltovens dan ook veel welvaart en drukte op, ofschoon men uit zee gezien het eiland bijna voor onbewoond zou houden.

De hoofdplaats *Muntok* ligt aan de westzijde aan Straat *Bangka*, heeft eene vrij goede reede en onmiddellijk achter de stad, alwaar de grond zich verheft, een platten heuvel, waarop het Nederlandsche fort met eene militaire bezetting, de woningen der officieren en der meeste ambtenaren; dit

PERPUSTAKAAN NASIONAL

établissement is een der fraaiste van dien aard in geheel Indië; daarentegen is de benedenstad onbelangrijk en niet gezond, meerendeels bewoond door Inlanders, Maleijers en Chinezen. — *Toboalie*, mede aan de hier en daar vlakke en moerassige westkust gelegen, is een dorp voorzien van een fortje met eene militaire bezetting en even als Muntok hoofdplaats van een der mijn-distrikten. — *Djeboes*, *Blinjoe*, *Soengi-Slan*, *Koba*, *Marawan* en *Soengi-Leat* zijn ook distrikt-hoofdplaatsen, voorzien van kleine forten of blokhuizen, in wier nabijheid tevens de woning van den administrateur ligt, en alwaar men doorgaans een Chineesch kamp en eene Inlandsche wijk onderscheiden kan; welke beide afdeelingen op de eene plaats iets aanzienlijker zijn dan op de andere, veelal afhangende van den meer of minderen bloei van het mijndistrikt. *Soengi-Leat* en *Blinjoe* schijnen in dit opzigt tegenwoordig de eerste plaats te bekleeden. — Wij mogen niet van dit eiland scheiden, zonder de bijzonderheid te vermelden, dat sommigen der bergbewoners ongemeen ervaren zijn in het duiken, weshalve zij dikwerf gebezigd worden om gezonken ladingen naar boven te brengen.

Adsistent-Residentie Billiton.

Dit zeer dun bevolkt eilandje ligt nevens Bangka, iets oostelijker, en is half zoo groot. Sedert 1850 is de ontginning der tinmijnen op dit eiland aan partikulieren toegestaan; die produktie neemt gaandeweg toe, doch de boschrijke grond levert geene handelsgewassen op. Te *Tandjong-Goenjong*, aan de monding eener vrij groote rivier, hebben wij een klein fort met eene bezetting; de Adsistent-Resident houdt er ook verblijf. Aan de rotsige kusten worden eetbare vogelnestjes gevonden, en eigen-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

aardig is eene witachtige ijzersoort, *pamor* genaamd, die zeer gezocht is tot het damasceren van wapenen. Op de beide eilanden Bangka en Billiton worden voor Gouvernements rekening door de inboorlingen kruispraauwen gebouwd, zeer geschikt voor de dienst tegen de in deze wateren talrijk aanwezige zeeroovers.

BORNÉO.

Dit aanzienlijk eiland, het grootste van den aardbol, beslaat meer oppervlakte dan de Oostenrijksche Keizerstaat, en is voor het grootst gedeelte afhankelijk van Nederland; de Noordwest-kust, waarop het Rijk van Broenai of Bornéo Proper met de aan Britten afgestane vestigingen te *Serawak* en op het eiland *Laboean*, en de Noordoost-kust, behoorende tot het gebied van den Sultan der naburige *Soeloe-eilanden*, zijn de eenige onafhankelijke deelen.

De kusten zijn veelal laag, in den regentijd zelfs moerassig, en de bodem rijst slechts langzamerhand, daar de bergketens meestal geene bijzondere hoogte bereiken; alleen in het N. O. zou een top hooger dan 10 000 voet verrijzen. Het spreekt dus als van zelf, dat de gelegenheid zich aanbiedt om een zeer ontwikkeld stroomstelsel te vormen: in het westen mondt de tot diep in het binnenland bevaarbare *Kapoeas* of rivier van *Pontianak*, de rivier van *Landak* aan hare regterzijde opnemende; naar het zuiden wendt zich de *Barito* of *Bandjar* met onderscheidene aanzienlijke takken en armen; dit zijn de beide hoofdrivieren. De bevolking van het bijna overal hoogst vruchtbare eiland is

PERPUSTAKAAN NASIONAL

zeer dun gezaaid en wordt begroot op ten hoogste $1^1/_2$ milloen inwoners: in het binnenland langs de rivieroevers meestal onbeschaafde en woeste, heidensche Dajakkers, de oorspronkelijke bewoners des lands; aan de kusten over het algemeen Arabieren, Maleijers, Boeginezen en tegenwoordig ook veel Chinezen, welke zich bezighouden met handel, landbouw, veeteelt en vischvangst, de laatsten ook vooral met het bewerken der rijke goudmijnen, waarvoor zij aan het Nederlandsch Gouvernement eene schatting moeten betalen; hun toenemend aantal en hunne onrustige geest geven vooral in de Westelijke distrikten, alwaar de meeste dier goudmijnen liggen, nog wel eens aanleiding tot betreurenswaardige botsingen. Zoowel kust- als binnenland is verdeeld in een tal van kleine Staten, door Inlandsche opperhoofden op zeer verschillende wijzen bestuurd. De produkten van het plantenrijk zijn vooral: maïs, rijst, jams, bataten, kokosnoten, betel, tabak, katoen, suiker, peper en andere specerijën en keerkringsgewassen, doch de handelsartikelen, welke *Bornéo* aan de Europesche markten levert, zijn hoofdzakelijk kamfer, honig, was, benzoïn, drakenbloed, verschillende gom- en harssoorten (met name *getah-pertsja*), eetbare vogelnestjes, rotting, sago, ebben-, ijzer- en verfhout; eindelijk aanzienlijke hoeveelheden stof- en mijngoud, voorts diamanten, antimonium, kwikzilver, kristal, en tegenwoordig ten behoeve van het verbruik in den Indischen Archipel vrij wat steenkolen en eenig ijzer. Ofschoon er op *Bornéo* geene olifanten, rhinocerossen of buffels zijn, is echter het dierenrijk in de uitgestrekte bosschen en wildernissen ruim voorzien van wilde en verscheurende dieren, van kaaimannen, slangen, groote vledermuizen, beeren, herten en talrijke vogelsoorten; eindelijk

PERPUSTAKAAN NASIONAL

vindt men hier onder de menigvuldige apen den vermaarden *orang-oetan*, in zijn natuurstaat loopende op de beide achterpooten, met een stok in één der voorpooten.

Hoe komt *Bornéo*, dat zulk een vruchtbaren bodem bezit en zoo veel dieren voedt, aan zulk eene schaarsche bevolking? — Opmerkers zeggen, omdat de inboorling den arm niet uitsteekt, dan om den honger te stillen of den dorst te lesschen, zoodat soms duizenden door gebrek en ellende den hongerdood sterven.

Ons gebied op *Bornéo* en eenige kleinere omliggende eilanden, splitst zich in twee hoofddeelen, waarvan de binnenlandsche grenzen niet naauwkeurig zijn afgebakend, al neemt men de natuurlijke waterscheiding tusschen de beide hoofd-stroomstelsels als grenslijn aan.

De Wester-Afdeeling.

Verreweg de kleinste der twee, en toch nog meer oppervlakte beslaande dan Java; al de landschappen langs de *Westkust* en in het stroomgebied van de *Kapoeas* liggende behooren er toe; onder het groote aantal noemen wij: *Sambas*, *Mampawa*, *Pontianak*, *Simpang*, *Soekadana* en *Matan* langs de kust, *Landak*, *Tajan* en *Sintang* in het binnenland. Reeds op korten afstand van de kust verrijzen wel niet hooge, maar dikwerf grillig gevormde vulkanische bergen; hetzij dal of heuvelkling, meest overal is de bodem buitengemeen vruchtbaar. Toch zijn het alleen de goudgroeven, vooral in *Sambas*, *Pontinak* en *Mampawa*, welke de aandacht trekken der nijvere Chinezen, die zich hier ten getale van wel 30 000 kwamen vestigen; in het *Landaksche* vindt men de zuiverste en meest geroemde diamanten

PERPUSTAKAAN NASIONAL

van geheel *Bornéo;* een thans verdreven Inlandsch Vorst is in het bezit van een enkelen steen, waarvoor hem vruchteloos $3^1/_2$ ton gouds is geboden. Niet alleen is de landbouw niet noemenswaardig door gebrek aan vlijtige handen, maar op vele plaatsen ook door het gemis aan besef om het overvloedige water af te leiden.

Pontianak is het verblijf van onzen Resident; de 20 000 inwoners tellende stad, ongeveer juist onder de linie, ligt laag, vochtig en heet, dus tamelijk ongezond, vijf uur van de monding der gelijknamige rivier. Het fort *Dubus* is aangelegd tegenover het verblijf van den Inlandschen Vorst, en strekt ter woning aan een vrij sterk garnizoen en verschillende ambtenaren; daar *Pontianak* eene vrijhaven is, zijn er nog al eenige handelaren gevestigd. — *Sambas*, ruim 7½ uur boven de uitwatering van de rivier van dien naam, is de hoofdstad eener Adsistent-Residentie, ligt veel noordelijker, en bevat slechts 10 000 inwoners. Er is een paleis van den Sultan van Sambas, maar de Adsistent-Resident en eene kleine bezetting houden verblijf in een ten oosten der stad verrijzend fort. — Ook te *Montrado*, te midden der Chinesche mijndistrikten, is eene Adsistent-Residentie gevestigd, terwijl aan den mond der rivier van Sambas bij de Chinesche volkplanting *Pamangkat* in 1850 het fort *Sorg* is gebouwd, ter beteugeling der onrustige bewoners. — Zuidwaarts vinden wij een Nederlandschen Posthouder in de vrijhaven *Soekadoena*, nabij de kust aan de Straat *Karimata*, de hoofdstad van een vroeger magtig, thans verbrokkeld rijk. Langs de kusten wordt ons gezag regtstreeks uitgeoefend, binnenwaarts geschiedt dit meer middellijk, tenzij er posten gevestigd zijn, zoo als: te *Landak*, vijf dagreizen van Pontianak aan een bevaarbaren

PERPUSTAKAAN NASIONAL

stroom, in het diamant-distrikt; onze gezaghebber woont op een fort, nabij den iets hooger gelegen *kraton* des Sultans; — te *Mampawa*, nader aan de kust, tusschen Sambas en Pontianak; ook hier resideert de gezaghebber met ambtenaren en militairen op een fort; — te *Tajan*, een bergdistrikt aan de Kapoeas; — eindelijk diep in het binnenland, ook aan de Kapoeas, te *Sintang*, alwaar eene kleine bezetting is gevestigd.

De Zuider- en Ooster-Afdeeling.

Deze afdeeling is bijna driemaal zoo groot als de vorige, doch nog schaarscher bevolkt en veel minder bekend; zij strekt zich uit langs de geheele zuidkust en het grootst gedeelte der oostkust, omvat het aanzienlijkste deel van het binnenland, en bestaat eigentlijk uit het voormalig rijk van *Bandjarmasing*, waarvan thans al de kustlanden, van *Kota-Waringin* in het Z. W. tot *Berow* in het N. O., volgens de bestaande verdragen, in vollen eigendom aan Nederland behooren. Ten Noorden van Bandjarmasing, aan den linkeroever der *Bandjar*-rivier, breiden zich tot ver in het binnenland de zoogenaamde Sultans-landen uit, dat zijn die streken lands, welke de Sultan als zijn eigen gebied heeft behouden, ofschoon hij zijne leenroerigheid aan Nederland erkent. In die streken, 6 mijlen hooger aan de rivier *Batoe-Api* dan de Residentie des Sultans, welke *Martapoera* heet, ligt de berg *Pengaron*, alwaar rijke steenkolen-beddingen zijn ontdekt, en met name in de mijn *Oranje-Nassau* de ontginning met kracht is begonnen en wordt voortgezet. Levenscheppende breede rivieren doorstroomen allerwege de boschrijke wildernissen van het dikwerf

PERPUSTAKAAN NASIONAL

vlakke binnenland; evenwel is de landbouw hier weinig ontwikkeld. De natuurlijke produkten der bosschen, uitmuntend hout, welriekende en nuttige harsen en gommen, vormen de handelsartikelen, met eetbare vogelnestjes, stofgoud, diamanten, topazen en smaragden.

Onze hoofdplaats is *Bandjarmasing*, vijf uur van den mond der Bandjar-rivier, beschermd door een goed bezet vijfhoekig fort, *Tatas* genaamd, omringd door eene palissadering van ijzerhout, binnen welke de woningen van eenige ambtenaren zijn gelegen; terwijl de Resident niet ver van het fort verblijf houdt, in de wijk *Amarong*, eene der talrijke buurten, waarin de slechts 3000 inwoners tellende stad is verdeeld, en welke op een door de diepe rivier gevormd eiland ligt, dat ook den naam van *Tatas* draagt. In die wijk ligt mede de met een garnizoen voorziene schans *van Tuyll*. De eenige communicatiewegen in deze streken zijn de rivieren, en in dit opzigt is er niets te wenschen over, want allerwege spreiden zich bevaarbare takken en armen uit; jammer genoeg voor de schoone toekomst, welke deze stad te gemoet gaat, is de ligging niet gezond. Veel beter is het gelegen met het reeds genoemd volkrijk, door een muur omringd *Martapoera*, dat bereids hoogere, bergachtige omstreken heeft. — Te *Tabanio*, aan de Westkust van Borneo's zuidpunt en te *Kween*, dat meer binnenwaarts ligt, zijn Nederlandsche Posthouders gevestigd; het eerste is een klein dorp met een steenen fort in een laag en moerassig terrein. — *Marabahan*, hooger op dan de vroeger genoemde vestigingen, aan de Bandjar-rivier, is het verblijf van een Nederlandsch Gezaghebber en van een detachement militairen; zulk een ambtenaar resideert ook in den westelijken uithoek dezer Residentie, te *Kota-Waringin*.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Ter bescherming der steenkolen-ontginningen is nabij *Pengaron* een zwak detachement soldaten geplaatst.

Het fraaije eiland *Poeloe-Laut*, ten Z. O. van Bornéo, levert niets op, behalve dat er eenige visscherij wordt uitgeoefend; even zoo ligt de geheele Oostkust van Borneo nog ledig, en alleen om des gevorderd voor onze belangen te waken, en ons bezit daadwerkelijk te bewijzen, houdt er een Adsistent-Resident verblijf te *Koeti*, eene handeldrijvende versterkte plaats nabij de evennachtslijn, in een ongezond en weinig bekend land, aan wien het bestuur over de Oostkust is opgedragen. — *Passir* ligt wat zuidelijker aan dezelfde kust, en wordt iets drukker door Europesche schepen bezocht, ofschoon de inwoners niet ten onregte van zeerooverij worden verdacht.

CELÉBES.

Sommigen zeggen dat dit eiland op een dubbel hoefijzer gelijkt, anderen noemen het een vierarmigen polyp, weder anderen vergelijken het bij een spinnekop; zeker is het, dat de vier landtongen, waaruit het is zamengesteld, en die te zamen eene ruimte beslaan, van meer dan vijfmaal de oppervlakte van Nederland, een zeer eigenaardig gevormd eiland uitmaken, dat schier allerwege met bergen is bezet, die hier en daar vrij hoog oprijzen, meestal vulkanisch zijn, en zelfs op verscheiden plaatsen rook uitwerpen. De bevolking is talrijker dan op de meeste andere naburige eilanden, en wordt op 2 à 3 millioen geraamd; de oorspronkelijke bewoners zouden de thans meestal in het binnenland wonende *Alfoeren* zijn geweest, terwijl de

PERPUSTAKAAN NASIONAL

van elders overgekomen *Boeginezen* en *Makassaren*, welke thans grootendeels de kusten bevolken, meestal tevens de opperheerschappij hebben in handen gekregen. Deze laatste volkstammen zijn niet alleen sterk en welgemaakt, maar ook lichter van kleur dan de Javanen; de vrouwen gaan dus voor schoon door, en hebben, bij uitzondering van andere bruingekleurde, een levendigen blos op de wangen. Zij zijn ook van het bedrijvig leven niet uitgesloten en beklimmen zelfs den troon, iets dat in Mohammedaansche Staten even zeldzaam is, als de vrijheid, welke die Vorstinnen bezitten, om er meerdere mannen op na te houden. Op de noordelijke landspits, in de Residentie Menado, vindt men eene bijna geheel Christelijke bevolking, die zich werkelijk gunstig van de onrustige bewoners der overige streken onderscheidt. Door nijverheid der landbouwende bevolking wordt in die noord-oostelijke streek vooral koffij, rijst en cacao verbouwd en het bewijs geleverd, hoe vruchtbaar de bodem is, overal waar de steile helling der bergen de ontginning niet tegenhoudt; maar elders op geheel Celebes bepaalt de produktie zich tot de benoodigde rijst en zeer enkele handelsgewassen; de wouden zijn er niet zoo uitgestrekt als op de meeste andere naburige eilanden, maar daarentegen zijn hier langs de dikwerf vlakke kusten veel weiden, die voedsel verschaffen aan talrijke kudden wilde buffels en runderen, en vooral ook aan de zoo gunstig bekende Makassaarsche paarden, welke de inboorlingen zeer handig weten te temmen en af te rigten; het zijn de beste paarden van geheel Nederlandsch Indië. De meeste welvaart verschaft de handel der kustbewoners, die met vele naburige havens en met name op Singapoera en China dadelijke gemeenschap onderhouden en katoen, vogel-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

nestjes, schildpad, paarlen, tabak, cassave, sago enz. in ruiling brengen voor buskruid, manufakturen, wapenen en onedele metalen. De ten noorden van Makassar ontdekte steenkolenmijnen hebben bereids de aandacht der Regering tot zich getrokken, en ook goud, tin, koper, ijzer en zout schijnen op Celébes voor te komen. De grootste gedeelten van dit eiland staan slechts onder middellijk beheer van Nederland, dat eigentlijk alleen regtstreeks regeert over eenige distrikten rondom *Makassar*, op het zuidwestelijkst gedeelte en het nabijgelegen eiland *Saleijer*, en van het noord-oostelijkst gedeelte van de noordelijke landtong, de Menahassa genaamd. Alle overige streken vormen of afzonderlijke rijkjes, die alle (*), hoe talrijk zij ook aanwezig zijn, Nederlandsch oppergezag erkennen, of zij behooren tot het gebied van den Sultan van Ternate (zie later de beschrijving der Molukken), en wel met name de landen rondom de zuidoostelijke, wijde *Tolo-baai*, benevens de daarin en daarvóór liggende eilanden.

Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.

Tot dit Gouvernement behooren, behalve de pasgenoemde onmiddellijke bezittingen, al de meer of minder afhankelijke Staten op het hoofd-eiland *Celébes*, op de zuidwestelijke landtong en rondom de golf van *Boni* gelegen, voorts

(*) Wij zullen hier niet behoeven te herinneren, dat de Vorstin van Boni nog zeer onlangs in opstand was tegen het Nederlandsch gezag; de zoo bekende expeditiën liggen nog versch in het geheugen. Alleen vermelden wij, dat dit Rijk het magtigste is van een Bondgenootschap, dat gelegen is op de zuidwestelijkste landtong, derhalve zeer nabij Makassar.

de zuidoostelijke *Boeton-eilanden*, het nog zuidelijker liggend eiland *Soembawa* (waarop de groote vulkaan *Tambora*) en de westelijke helft van het eiland *Flores*, *Mangarai* genoemd, benevens eenige minder belangrijke naburige eilandgroepen. De uitmuntende paarden en de welbekende Makassaarsche katoenen kleedjes zijn de eenige belangrijke uitvoerartikelen onzer onmiddellijke bezittingen, en ook de buitenbezittingen leveren weinige handelsprodukten op, alleen hebben eenige eilanden (met name *Saleijer*) een overvloed van kokosnoten. — De hoofdstad is de vrijhaven *Makassar*, ook wel eens *Vlaardingen* genoemd, eene regelmatig gebouwde, ommuurde, doch eenigermate vervallen stad, met 3 buitenwijken of *kampongs*, vanwaar men een alleraangenaamst gezigt op de reede heeft; de druk bezochte bazar dezer 24 000 inwoners tellende stad, is wijd en zijd bekend, en de handel is in de laatste jaren veel verleven-digd. Van de beide forten, *Vredenburg* en *Rotterdam*, welke de schoone en veilige reede bestrijken, bevat het laatstgenoemd belangrijkste tevens het Gouvernementshuis, de kazerne, officierswoningen en eene nette protestantsche kerk. Te midden der fraaije en gezonde omstreken van de stad, ligt op een rijzenden grond het militaire hospitaal. — Te *Maros* is een Adsistent-Resident gevestigd, belast met het beheer der zoogenaamde Noorderdistrikten; een ruim Residentie-huis en het steenen fort *Valkenburg*, waarop eene kleine bezetting ligt, zijn de eenige vermeldingwaardige bijzonderheden. — In de Zuiderdistrikten, de landschappen Bonthain en Boelekomba en op het eiland Saleijer, zijn Nederlandsche Gezagvoerders geplaatst en eenige manschappen gedetacheerd, doch de eenige verblijfplaats van zulk een Gezagvoerder,

PERPUSTAKAAN NASIONAL

welke afzonderlijke vermelding verdient, is *Bima* op het meer verwijderd Soembawa, aan een diepe baai der noordkust, met een aarden fortje, waarin eene bezetting. De huizen van deze hoofdstad van den Koning van Bima (een der zes rijkjes van Soembawa) zijn bijna alle hoog boven den grond op palen gebouwd. Even als de meeste naburige, is dit eiland zeer vruchtbaar niet alleen, maar ook vrij goed bevolkt, welriekend sandelhout, vogelnestjes, stofgoud, was, zwavel, rundvee en vooral schoone paarden, zijn de meer of minder belangrijke uitvoer-artikelen dezer streken. Wij mogen van Soembawa niet scheiden, zonder een blik te werpen op het noordelijk schiereiland *Sangar*, waarop de vulkaan *Tambora* statig verrijst; bij eene uitbarsting in het begin van April 1815, breidde de aschregen zich uit over al onze bezittingen in Oost-Indië, en deden zich schokken en trillingen over eene uitgestrektheid van 2000 uren gevoelen. Nog zijn eenige streken niet hersteld van de toenmalige verwoesting, waarbij wel 12 000 inwoners het leven lieten. In 1836 herhaalde dit natuurtooneel zich acht dagen lang, en toen ondergingen onze verdedigings- en havenwerken te Bima veel schade.

Het is wel niet uitsluitend in dit Gouvernement, dat de *tripang* wordt gevonden, maar aan deze zeekusten is deze wormsoort, welke gedroogd door de Chinezen als lekkernij wordt gegeten, zoo menigvuldig, dat een aantal lieden, vooral Makassaren en Boeginezen, van de vangst dezer dieren bestaan, en wij het dus gepast oordeelen er met een woord melding van te maken.

De Residentie Menado.

Deze Residentie is eigentlijk een onderdeel van het

Gouvernement der Molukken (*), en bevat niet alleen de geheele noordelijke landtong van Celébes, maar ook de naburige eilandgroepen van *Sangier* en *Talaut;* reeds boven zeiden wij, dat alleen de Menahassa tot ons regtstreeksch gebied behoort. De bevolking van dat onmiddellijk gebied is vrij nijver en bijna geheel tot het Christendom bekeerd; evenwel schijnen de roodwangige schoonen van Menado en Kema zich nog niet te kunnen overtuigen, dat kuischheid ook eene Christelijke deugd is. Zonder dat ooit de ploeg wordt ter hand genomen, wordt er met spade en houweel veel rijst, maïs, suikerriet en groenten gewonnen, hoofdzakelijk koffij en cacao uitgevoerd; door de zorg van het bestuur telt men er reeds bijna 4 millioen koffijboomen. *Menado* is de hoofdplaats der Residentie, eene aan de noordkust gelegen vrijhaven, met eene veilige reede aan de monding der *Tondano*-rivier, gedekt door eenige eilandjes en het fort *Amsterdam*, waarin het Residentie-huis staat. De goedgebouwde stad, met ruim 6000 zielen, bevat protestantsche scholen; in de voorsteden verrijzen vele woningen op hooge palen, de geliefkoosde bouwwijze der Alfoeren. — *Kema*, met het blokhuis *Nassau*, ligt nabij de zuidkust, en is mede tot eene vrijhaven verklaard, alwaar ook opium mag ingevoerd worden, omdat de gedoopte Menadezen nimmer misbruik van dit vergif maken. — Te *Gorontalo*, dieper in de baai van *Tomini* gelegen, houdt een Civiel-Gezaghebber verblijf, die belast is met het toezigt op de rijkjes en eilanden rondom en in de baai; de

(*) Een Duitsch schrijver maakte dan ook de juiste opmerking, dat de Hollanders zonderlinge geographen zijn; een stuk van Celébes noemen zij een onderdeel der Molukken, en hunne bezitting op Zuid-Amerika's vastland, Suriname, noemen zij West-Indië!

meeste Vorsten dier kleine rijken moeten eene schatting aan Nederland opbrengen wegens de goudwinning in hunne bezittingen; er is te Gorontalo (verbastering van Goenongtello) een klein detachement militairen in het fortje gelegerd. — *Tonado*, *Saundano*, *Amoerang* en verscheidene andere plaatsen zijn bekend als zendelings-posten met Christelijke gemeenten; Boelan als het magtigst rijk van noordelijk Celébes.

Omtrent het gebied van den Sultan van Ternate op Celébes valt hier niets bijzonders mede te deelen.

Gouvernement der Molukken.

Daar de Residentie Menado eigentlijk een onderdeel van het Gouvernement uitmaakt, betreden wij als het ware ongemerkt het gebied der Specerij-eilanden. Welke herinneringen wekken die weinige woorden bij ons op? — Zij brengen ons levendig voor den geest, hoe — gelukkig in vroegeren tijd meer dan nu — het gronddenkbeeld werd gehuldigd, dat het doel alle middelen wettigt; immers lezen wij, dat behalve op Amboina en Banda alle kruidnagel- en muskaatnotenboomen werden vernietigd, om des te meer voordeel van het kostbare produkt dezer kleine eilanden te kunnen plukken. Sedert is veel veranderd, sedert planten ook de Nederlanders weder hier en daar van die boomen; doch ofschoon de winst veel minder aanzienlijk dan vroeger moge wezen, toch zijn deze eilanden nog de grootste producenten dier specerijën, daar zij meer dan 300 000 Amst. ponden kruidnagelen en ongeveer 600 000 p. notenmuskaat, benevens 135 000 p. foelie in het jaar opleveren. — De Molukscbe eilanden, tevens bekend onder den naam van Groote Oost, liggen

tusschen het pas beschreven Celébes en Nieuw-Guinea, en breiden zich uit van 3° N.breedte tot 9° Z.breedte; de grillig gevormde kusten van deze talrijke eilanden zijn meestal rotsig, het binnenland bijna overal bergachtig en boschrijk. De tamelijk uitgestrekte oppervlakte is schaarsch bewoond, en derhalve op de meeste plaatsen onbebouwd; de sagopalm verschaft aan vele bewoners het onderhoud, en dus hebben zij nog minder zorg dan elders voor de ontginning van den grond te dragen; een ooggetuige zeide dan ook: — „als de inboorlingen een koek uit het merg van den sagopalm onder de asch geroosterd, en uit een bamboesriet het sap van een anderen palmboom geslurpt hebben, dan bekommeren zij zich om niets meer, en kennen geen ander genot dan rust." En hoe zij aan haar geliefkoosd sagomeel komen, is eenvoudig genoeg, want de boom wordt geveld en de vezelige stof met een kleinen bamboeslepel in eenen uit kokosdraden geweven zak geschept; deze zak voorts in stroomend water heen en weder geslagen, om de houtdeelen van het plantenmeel af te zonderen, zoodat in een uur bijna 400 pond meel gewonnen wordt. Een sagopalm verschaft leeftogt aan een mensch voor een half jaar. En die overvloed heerscht in een land, alwaar de tropische groeikracht bestendig hare onuitputtelijke pracht ontwikkelt; alwaar men noch het vale herfstgras, noch het teeder lentegroen ziet, maar alles bestendig kiemt en groeit, en een ondoordringbaar bosch ontstaat, overal waar de mensch de weelderige groeikracht niet beteugelt. De oever is met mangelboomen bedekt, de top der bergen met honderdjarige eiken bekroond, hun loofdak laat geen zonnestraal door. Een boschbrand moet het doolhof van planten vernielen, dat onder die bescher-

mende schaduw is ontwikkeld, eer het sierlijk bamboes, de doornige ricinus of een of ander prachtig gekleurde leiplant het te bebouwen lapje gronds kan omtuinen; eer de breed gebladerde pisang de hut des inboorlings kan overschaduwen, of, nevens den onbuigzamen arecapalm, de trotsche kokospalm zijn sierlijk waaijervormig hoofd in de zoele winden kan wiegen. In menig oord prijken de paradijsvijg, de broodboom met zijne vingervormige bladeren, de cassia met zijne rooskleurige beziën en zoo vele andere schoone en veelkleurige planten aan den zoom van het bosch; kakadoes met gele kuiven, fladderende duiven bevolken tamarinde- en muskaatboomen; karmozijnroode en azuurblaauwe lori's wiegen zich op de lange bladsteelen der palmen, en als levende edelsteenen schitterende boomloopertjes en andere kleine vogelen zwermen van tak tot tak.

Ziedaar het landschap der Molukken geschetst, en mogt het oog eindelijk van zoo veel afwisseling en zoo veel pracht vermoeid zijn geraakt, dan wendt men slechts den blik zeewaarts, en de kalmte van den diepen vloed schenkt ons verpoozing, tenzij een zweepende storm de wateren in oproer bragt, of somwijlen eene onderdrukte vulkanische uitbarsting eene hier niet zeldzame zeebeving veroorzaakt.

Deze uitweiding ontroofde ons voor een oogenblik aan het te behandelen onderwerp: den bewoner. De oorspronkelijke *Alfoeren* zijn tegenwoordig grootendeels van de kusten verdreven, en de strandbewoners zijn meestal Mohammedanen, dikwerf ook Christenen. Op verscheidene plaatsen zijn vrij talrijke Europesche koloniën, met name is *Amboina*, van oudsher een middenpunt onzer magt in Oost-Indië geweest, en thans nog de aanzienlijkste stad. Merkwaardig is de Chinesche bevolking dezer eilandgroepen, omdat het

PERPUSTAKAAN NASIONAL

de eenigste kinderen van het Hemelsche Rijk zijn, welke hunne zeden en gewoonten hebben gewijzigd naar die der inboorlingen, hetzij Christenen of Mohammedanen; alleen blijven de mannen nog aan hunne kleederdragt hechten, doch de herschepping is anders zoo volkomen, dat de hier gevestigde Chinezen zelfs geleerd hebben de letter *r* uit te spreken, iets dat hun anders al zeer moeijelijk schijnt te vallen, en — zou men het gelooven — om eene blanke schoone te believen, heeft reeds menig Chineesch jongeling zijn achterhoofd van den zoo onontbeerlijken staart beroofd, wanneer hem op die voorwaarde eene dans werd beloofd, want deze hervormde Chinezen zijn zeer gezien en meermalen ontmoet men ze in Europesche gezelschapskringen.

Wij laten de beschrijving der volgende drie Residentiën, voorafgaan van de opmerking, dat de beide eerste regtstreeks onder Nederlandsch bestuur staan, doch in de laatste slechts middellijk gezag wordt uitgeoefend.

Residentie Amboina.

Amboina, de naburige *Uliassers* (Haroekoe, Saparoea en Noesa Laut), het veel grooter *Boeroe*, en het grootst gedeelte van het nog uitgestrekter eiland *Ceram*, maken de bestanddeelen uit dezer residentie, welke $^5/_6$ der opperpervlakte van ons land beslaat, en toch nog in bevolking ten achteren staat bij het klein gewest Utrecht. Het kleine eiland Amboina is het gewigtigst deel dezer groep, en beroemd wegens het hoofdvoortbrengsel, den kruidnagel, welke hier aan een fraaijen 10—12 voet hoogen boom, liefst aan de helling der bergen op een vulkanischen, rots-

achtigen grond, groeit en te huis is. Muskaatnoten, edelsoortig meubelhout en tal van geurige vruchten komen allerwege voort in de zeer vruchtbare valleijen van dit door aardbevingen menigmaal geteisterd en thans ook ongezond eiland, dat eigentlijk uit twee schiereilanden bestaat, welke door een diepe baai gescheiden zijn. In die baai ligt de Residentie van den Gouverneur der Molukken, de stad *Amboina*, achter vestingwerken verscholen; door het fort *Victoria* nadert men de met regte, breede, doch ongeplaveide straten doorsneden stad, in welker midden een ruim plein ligt, dat het uitgangspunt is van al die met muskaatboomen beplante straten; daar de meeste huizen door bekoorlijke tuinen omringd worden, maakt het geheel een gunstigen indruk, ofschoon de meeste woningen van hout zijn, en daarnevens verrijzen nog veelal kleine nette bamboezen hutten, om bij aardbevingen tot toevlugtsoord te dienen. Menig stevig gebouw getuigt inmiddels van de ontwikkeling onzer vroegere magt in die streken; kerken, liefdadige gestichten, een schouwburg, een raadhuis en menig ander steenen gebouw, geven Amboina nog eenige aanspraken op het uiterlijk van eene hoofdstad, niettegenstaande de openstelling als vrijhaven de vroegere bloei nog niet heeft doen terugkeeren. Op het fort verblijft het garnizoen, de meeste ambtenaren wonen op een lommerrijk plein, tusschen fort en stad, doch de Gouverneur resideert op een naburig sierlijk en lief gelegen landhuis; in een daaraan grenzend digt woud stort zich een bruischende waterval te midden van opeengestapelde rotsblokken neder. Sommigen kennen stad en fort 7000, anderen 13 000 inwoners toe. — Op het noordelijkst schiereilandje Hitoe, tegenover de stad Amboina, houdt een Adsistent-Resident

verblijf op het blokhuis *Amsterdam*, nabij het dorp *Nieuw-Hitoe*, en een hem ondergeschikt Gezaghebber in het fortje *Rotterdam*, nabij *Larike*; verscheiden Christengemeenten zijn over het eiland Amboina verspreid. — De naburige *Uliassers* liggen ten O. van het pasgenoemde eiland, en leveren ook kruidnagelen op; de Adsistent-Resident woont in het fort *Duurstede*, op het volkrijkste en welvarendste der drie Uliassers, Saparoea; op de beide andere eilanden zijn gezaghebbers gevestigd in de sterkten *Zeelandia* op Haroekoe en *Beverwijk* op Noesa-Laut. — Het schaarsch bewoonde, doch zeer vruchtbare Boeroe bezit ook eene Christengemeente in de hoofdplaats *Kajeli* aan de noordoostkust, alwaar onze Gezaghebber resideert in het blokhuis, *Defensie* genaamd; de in den laatsten tijd aangewende pogingen, om de bevolking tot den landbouw over te halen, zijn eenigermate geslaagd. — Minder bekend, en nog dunner bevolkt, is het bergachtig Ceram; in de eenige versterkte plaats, het aan de noordkust liggend *Wahaai*, houdt onze Gezaghebber verblijf; de veilige baai wordt meermalen door walvischvaarders bezocht. Aan de zuidkust liggen enkele thans schroomlijk verwaarloosde Christengemeenten, het binnenland behoort echter geheel aan woeste en wreede Alfoersche stammen.

Residentie Banda.

Deze Residentie bevat de Banda-groep, te zamen eenen vlakken inhoud van slechts 6 vierkante mijlen hebbende, waarop niet meer dan 6000 inwoners leven, en allen liggende rondom den steil, 2000 voet hoog uit den Oceaan verrijzenden vulkaan *Goenong-Api* (d. i. Vuurberg); voorts een klein zuidoostelijk deel van Ceram, waarnevens de

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Keffing-eilanden, eindelijk de Zuid-Ooster- en Zuid-Wester-eilanden.

De Banda-groep bestaat uit de eilanden Banda-Neira, Groot-Banda (Banda-Lonthoir), Poeloe Aij, Roon, Rosengijn, Poeloe Pisang en Goenong-Api; zij is bekend door de hoogst belangrijke teelt van muskaatnoten, welke boomen hier, even als de nagelboomen op Amboina, in afgesloten tuinen of perken worden aangekweekt, waarnaar dier eigenaars *perkeniers* worden genoemd. Allen zijn Nederlandsche afstammelingen, want voorheen werden verdienstelijke ambtenaren, krijgslieden of zeevaarders met zulk eene gaarde begiftigd, en ter hunner beschikking werden de kettinggangers gesteld, die wegens een of ander misdrijf uit Java of van elders derwaarts werden overgebragt; ofschoon er tegenwoordig meestal vrijë arbeiders zijn gevestigd, duurt de vermelde toestand evenwel nog eenigermate voort. Gedeeltelijke verkoop der perken is nog strikt verboden, en daar mannen en vrouwen hier verschrikkelijk gehecht zijn aan hasardspelen en een vadzig leven, is het in het oog vallend, hoe, te midden van eene bijna gewaarborgde welvaart, allerwege geldschaarschte, althans gebrek aan kontanten, heerscht. Van ruim 400 000 muskaatboomen, worden gemiddeld geoogst 600 000 Amst. ponden noten en 140 000 p. foelie. — De bevolking dezer eilanden is een mengelmoes van allerlei rassen, en door deze vermenging heerscht hier minder afscheiding dan elders tusschen blanke en meer of min gekleurde bewoners; zonderling genoeg, genieten deze vroeger wegens het ongezonde klimaat beruchte eilanden sedert een tal van jaren eene zoo kostelijke luchtgesteldheid, dat zelfs zieken herwaarts komen om weder te herstellen, en zulks niettegenstaande de zwavel-

PERPUSTAKAAN NASIONAL

dampen van den Vuurberg voor vele dieren doodelijk zijn.

Banda-Neira is wel niet het grootste eiland, maar het nette vlek *Neira* is de residentie van het bestuur en het middelpunt van de groep; ofschoon slechts 1000 voet van den gevaarlijken vulkaan verwijderd, strekt dit eilandje tot verblijf aan de meeste beschaafde bewoners, en sedert eenige jaren is Neira eene vrijhaven; behalve het fort *Nassau*, nabij het havenhoofd, en de batterijën *Revenge* en *Papenberg*, ligt ook nog op een heuvel boven de hoofdplaats het sterke fort *Belgica*, dat, uit de diepte gezien, volkomen gelijkt op eene in goeden staat gebragte Duitsche ridderburgt; in deze sterkten liggen gewoonlijk 150 tot 200 man. Een nieuw Residentie-huis, eene kerk en school, eene goede scheepstimmerwerf en enkele andere flinke gebouwen geven het plaatsje vrij wat aanzien, ofschoon op het geheele eiland naauwelijks 2000 zielen leven. — Het grootste eiland is *Banda-Lonthoir*, met een kwijnend vlek van dien naam en verreweg de meeste muskaatperken. Niet alleen is de bodem zeer vruchtbaar en schoon, maar de kusten zijn rijk aan smakelijken zeevisch; dit eiland bevat alleen meer dan de helft der bevolking van de geheele groep. — Nog is noemenswaardig *Aij*, met het fortje *Revenge*, eenige perken en 1200 inwoners. — Rosengijn, Pisang, Ron en het vulkanische Goenong-Api zijn of onbewoond of strekken slechts ten verblijf aan enkele gezinnen.

Van de overige, voor den handel nog zeer onbelangrijke onderdeelen van deze Residentie, deelen wij alleen mede, dat de Keffing en Ceram-Laut eilanden niet ver van Ceram's zuidoost-spits liggen en omringd zijn van riffen en klippen; kokospalmen vindt men er in overvloed. De veel grooter Kei en Aroe eilanden zijn tamelijk goed be-

volkt; de eersten zijn bergachtig, de laatsten laag en moerassig, doch allen boschrijk en van veilige reeden voorzien, waarvan de Europesche schepen evenwel een zeer beperkt gebruik maken; het Christendom drong er echter door. De Zuid-Wester eilanden worden ook wel Zuid-Banda genoemd, zijn vrij aanzienlijk van oppervlakte en bewonertal; de inboorlingen zijn beschaafder en ijveriger van aard dan die der omringende eilanden; ook hier werd het Christendom door protestantsche zendelingen verbreid. De Tenimber-archipel behoort eigenlijk ook tot deze groep en bevat het groote eiland Timor-Laut, dat bergachtig en boschrijk is, doch welks welgemaakte inwoners nog weinig handel met Europeanen drijven.

Residentie Ternate.

Hiertoe behooren al de landen der Sultans van Ternate, Tidore en Batjan, die alle het oppergezag van Nederland erkennen, terwijl de te Ternate gevestigde Resident voor de belangen van onze regering zorgt en waakt en de handelingen dier vorsten leidt. Een opmerkzaam vreemdeling zeide, „dat deze schikking aan Nederland bezettingen uitwint, terwijl de Sultans naar de welwillendheid van ons bestuur dingen, en voor diens gunsten buigen."

De hoofdplaats *Ternate* ligt op het gelijknamig eiland, dat eigenlijk uit een zeer hoogen werkzamen vulkaan bestaat, die echter in deze eeuw reeds acht vernielende uitbarstingen en aardbevingen veroorzaakte, zoodat hij een lastige buurman mag worden genoemd. Zijne zachte hellingen zijn met een gordel van boschjes en bebouwde velden bedekt. De stad ligt aan de oostzijde, alwaar lange rijen boomen het Europeesch gedeelte insluiten; een daaraan

grenzend levendig marktplein en Chinesche wijk vindt men steeds voorzien, het eerste van natuurvoortbrengselen, de andere van nijverheidsartikelen. Iets verder ligt het fort *Oranje*, en op een klein half uur afstand het paleis van den Sultan nabij de Inlandsche wijk; de rijke inboorlingen wonen echter meer zuidwaarts in koele landhuizen te midden van schaduwrijke dreven. De vreedzame bevolking van ruim 6000 zielen is bekend wegens de bekwaamheid in het scheepstimmerwerk en het visschersbedrijf. Daar de Sultan slechts een beperkt inkomen heeft (naar men zegt nog geen *f* 40 000.), kan hij geene uiterlijke vertooning maken in verhouding tot zijn uitgebreid gebied; want behalve de landen en eilanden om en in de *Tolo-baai* op Celébes, behooren hem ook de noordelijke helft van het grillig gevormd Djilolo (of Halmaheira, Celébes in het klein) en andere minder aanzienlijke eilanden.

Ten zuidoosten van Ternate ligt op zeer geringen afstand het even groot en even sterke bevolkt eiland Tidor, dat ook grootendeels uit een nog dikwerf rookenden vulkaan bestaat en mede zeer vruchtbaar is; steeds bestonden er veeten tusschen den Sultan van Tidor en dien van Ternate, doch sedert ettelijke jaren heerscht er eene schijnbare overeenstemming, en althans zijn beide trouwe bondgenooten van Nederland; de hoofdplaats *Tidor* ligt op het oostelijk gedeelte van het eiland, en de bevolking is vrij beschaafd en werkzaam van aard, doch dit laatste is geen wonder, wanneer men weet, dat vroeger den luijen lediglooper op last des Sultans de linkerhand werd afgekapt. Gelijk die van Ternate bezit de Sultan, buiten zijn residentie-eiland, aanzienlijke landstreken, die dus ook alle middellijk aan het Nederlandsch gezag zijn onderworpen, met name: het

zuiderdeel van Djilolo, en behalve een aantal kleinere eilanden de westelijke, grootste helft van Nieuw-Guinea, welks inboorlingen tot het Maleisch Negerras behooren (*Papoeas*); heerlijk schoon en uiterst vruchtbaar is dit naar het schijnt dun bevolkte, uitgestrekte land, alwaar wij aan de zuidwest-kust het fort *Dubus* hebben gesticht, dat wij om de ongezonde ligging echter weder hebben verlaten en geslecht.

De Sultan van Batjan gebiedt tevens over de naburige eilanden en de weinig bekende Obi-groep; zijn magt was vroeger veel grooter, doch thans ontvangt hij een jaargeld van onze regering, waarvoor hij een gedeelte van zijn gebied als onmiddellijke bezitting aan Nederland heeft afgestaan. Op het hoofdeiland *Batjan*, dat wel 18 uur gaans lang is, resideert de Sultan in een gelijknamig vlek, alwaar wij eene protestantsche gemeente onderhouden, terwijl steeds op het naburig fort *Barneveld* eenige militairen worden gedetacheerd; overvloed van sagoboomen, vruchten, visch en anderen leeftogt kenmerken dit welvarend eiland.

De Kleine Soenda-eilanden.

Reeds noemden wij met een enkel woord het zoo nabij Java gelegen Bali, welks onderwerping voor korte jaren zoo veel moeite kostte; hoogst vruchtbaar zijnde, levert het even als het naburig Lombok vrij wat rijst en katoen, voorts koffij en tabak op; doch op Bali regeren meerdere Vorsten, op Lombok één enkel; allen erkennen thans Nederlandsch oppergezag. — Ook van Soembawa spraken wij reeds bij de beschrijving van het Gouvernement Celébes en onderhoorigheden, zoodat ons eigentlijk alleen ter behandeling overblijft:

De Residentie Timor en onderhoorigheden.

Het grootst der Kleine Soenda-eilanden en tevens het oostelijkst is Timor, dat ongeveer zoo groot is als ons land, en eene bevolking telt van ruim een half millioen Bellonezen in het oosten en Timorezen in het westen. Alleen het laatst gedeelte behoort aan Nederland, de Portugezen hebben het oostelijk deel in bezit, maar beide Europesche natiën oefenen eigentlijk slechts middellijk hun gezag uit, daar een aantal inlandsche hoofden, het inwendig bestuur in handen hebben.

Timor is een bergachtig, boschrijk, vruchtbaar en fraai eiland; de schoonste natuurtooneelen houden het oog van den binnenlands reizende bezig; dit eiland kan een rijke bron van welvaart worden, maar levert tegenwoordig nog weinig aan den handel op. Kostbare houtsoorten, schoon vee en sterke paarden zijn de voortbrengselen, die tegenwoordig het meest in aanmerking komen; doch overal, waar men het heeft beproefd, gedijën tropische gewassen in de vruchtbare vlakten en valleijen, iets hooger op de berghellingen de saprijkste Europesche vruchten en groenten. In het Nederlandsch gedeelte maakte de leer der Hervormden eenige vorderingen, reeds in de eerste helft der vorige eeuw las men er den bijbel, doch de meeste aanhangers telt de R.-K. kerk in het Portugeesch gebied. Onze Resident houdt verblijf te *Koepang*, in het zuidwesten aan de monding eener ondiepe rivier, met eene ruime, veilige reede; de haven wordt door het fort *Concordia* beschermd. Deze stad bevat verscheiden steenen woningen en drijft een vrij voordeeligen ruilhandel, maar zij is gedurende eenige maanden des jaars vochtig en ongezond. — In enkele onaan-

zienlijke kustplaatsen zijn Nederlandsche Posthouders gevestigd.

De onderhoorigheden van Timor zijn zeer uitgestrekt, en bevatten de eilanden Semauw, Rotti, Savoe, Soemba of Sandelhout-eiland, Flores (het oostelijk gedeelte, Ende genaamd), Solor, Adenara, Lomblen, Pantar en Ombaai, benevens menig kleiner. Onderling verschilt de bevolking dezer eilanden in taal en zeden, meestal is het gezag verdeeld onder een aantal kleine hoofden; het eenige bewijs van ons opperbestuur in deze streken, is het fort *Larentoeka* aan de oostkust van Flores, waarvan de Kommandant ook met het civiele gezag is bekleed over enkele naburige eilanden. — Op Ombaai schijnt op de N. W. spits in het vlek *Alor* een Nederlandsch Posthouder gevestigd te zijn. — Wegens de ligging en de goede havens zou menig eiland eene geschikte stapelplaats kunnen zijn voor onzen handel tusschen Java en de Molukken, maar tot heden zijn de Boeginezen de eenigen, die er partij van trekken en een levendigen ruilhandel drijven.

Hier eindigt ons overzigt, maar wij willen er nog een woord bijvoegen tot besluit. — Zoowel de laatste zinsnede, als andere hier en daar in dit werkje voorkomende opmerkingen, geven ons onwillekeurig de overtuiging, dat er nog veel voor ons te doen valt, dat er nog een ruim veld open is, om handel en beschaving beide meer en meer tot ontwikkeling te brengen. Met onze beperkte krachten kunnen wij, zoo komt het althans ons voor, onze tegenwoordige middellijke en onmiddellijke bezittingen nog even met de hand

omspannen; overal den duim op zetten, dat gaat niet. — Dit is misschien ook niet eens noodig, want over 't algemeen is de bevolking onderworpen, en bijna allerwege nog al tevreden over de wijze, waarop het Nederlandsch Bestuur zijn gezag uitoefent; welligt denkt zij daarbij „dat verandering wel eens geene verbetering kon wezen;" — doch hoe het hiermede ook gesteld zij, wij hopen vurig, dat natie, vertegenwoordigers en regering éénstemmig de overtuiging mogen blijven deelen, dat een bedaarde voortgang op den weg der ontwikkeling wenschelijk is, en dat schokken en botsingen, zoowel in dit opzigt als overal elders, geene andere uitwerking hebben, dan kraken en breken.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

PERPUSTAKAAN NASIONAL

PERPUSTAKAAN NASIONAL

